

A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetei 10.

Szerkesztette és lektorálta: Juhász Zoltán

„Ha még egyszer születnék,
akkor is csak juhász lennék”

TANÁCSKOZÁS A PÁSZTORMŰVÉSZETRŐL

Konferencia

2015. augusztus 28–29.

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

MOLNÁR ZSOLT

botanikus, etnoökológus

„KISZÁRADT A TÓBÚL MIND A SÁR, MIND A VÍZ”

A HORTOBÁGY, A SZIKES PUSZTA ÉS A LEGELTETÉS
A PÁSZTOR, AZ ÍRÓ-KÖLTŐ ÉS A BOTANIKUS SZEMÉVEL

BEVEZETÉS

A szikes puszta monumentális és különleges. Az ég összeér a földdel, még ma is egy ősfoglalkozás a fő „hasznosítója”. A keleti sztyeppék legnyugatibb szeglete, hiszen ideáig érnek Mandzsúriától (és nyugatabbra nemigen mennek) az eurázsiai erdőssztyepp-öv állatai és növényei. Emellett a Hortobágy Közép-Európa legnagyobb összefüggő gyepje, az első, 42 éve alapított Nemzeti Parkunk. A legeltető pásztoroknak hihetetlen tudása van e földről, pászortudományuk segítségével teszik számunkra is fogyaszthatóvá a puszta fűvét. A botanikusok is több mint 200 éve faggatják e puszták titkait, a turisták megállnak, és lelkendeznek vagy szörnyülködnek. Az írók és költők szavakba öntik érzéseiket, ki a tájat megélve, megértve, ki csak rátekintve. E tanulmány e sokféle tudást és megközelítést igyekszik felvillantani, egymás mellé tenni, pásztorok idézeteivel, versekkel és fényképekkel elénk tárni.

A PÁSZTORZSOLTÁR

Veres Péter pásztorzsoltárnak nevezte a pásztorok talán legismertebb nótáját, de más nagyhatású személyiségek, pl. Györfly István és Karácsony Sándor is gyakran hivatkoztak rá, ha népdalról, pásztoréletről volt szó. Legismertebb szövege így hangzik:

*Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz
A szegény barom is csak a pásztorra néz
Teremtő jó Atyám, adj egy csöndes esőt
A szegény baromnak jó legelő mezőt!*

Egy másik változat:

*Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz
A szegény barom is csak a pásztorra néz.
Sír a veres bornyú, bőg az édesanyja
Mer nincs legelője, hogy fiát táplálja.*

*Egy ritkán hallható második versszak:
Bőg az édesanyja, száll hozzám panasza
Hajtsam valahová, ahol enni tudna
Hová hajtsalak, Te, szegény jószágom?
El van sülve minden a nagy Hortobágyon!*

És egy másik:

*Sír a veres borjú, bőg az édesanyja
Ott benn a csárdába', bort iszik a gazda.*

A Magyar Népzene Tára VII., VIII., IX. és X. kötete szerint a Nagyalföld, különösen a Tiszántúl és a Nyírség dala, de előfordul a környező hegy- és dombvidéki pásztoroknál is a Palócföldtől Szilágyságig, sőt,

eljutott Somogyba is. Dallama hajlékony, szabadon és gazdagon variálható, gyakori a díszítés, és nem ritkán ütemtagolás nélkül egy lélegzésre éneklük. Az énekesek zöme pásztor, akiknek sajátos, kifejező éneklését az erős variálás, ízes díszítés, töltelékcsókák, beékelt rövid szünetek, a zörejszerű díszítőhatások, alá- és föléintonálás és a szabad formakezelés jellemzi.

1. táblázat. A „Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz” kezdetű népdal szövegváltozatai (a Magyar Népzene Tára VII., VIII., IX. és X. kötetében lévő 52 változatból kigyűjtve)

*Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz
Kiszáradt a tóból, mind a sár, mind a víz
Kiapadt a tóból mind a sár, mind a víz
Kiszáradt a kútból, mind a rétből a víz
Kiapadt mind a tó, mind a sár, mind a víz
Kiszáradt a patak, mind a sár, mind a víz
Kijapadt a rétből mind a sár, mind a víz
Kiszáradt a tóból mind a víz, mind a sár*

*A szegény barom is csak a pásztorra néz
A szegény barom is mind a pásztorra néz
Ez a szegény barom mind a juhászra néz
Szegény gujaménes mind a pásztorra néz
A szegény barom meg mind a pásztorra néz
A szegény barmok is csak a gujást nézik
Ez a szegény guja csak a bojtárra néz
de JAz a cifra de guja csak a kondám gujására néz
A szegény barom is csak énrám kandikál
A Roklic úr nyája mind a kanászra/kondásra néz
A szegény pásztor csak a barmára ránéz
Szegény burgej nyájam csak énrám kandikál
Szegény birge nyájam csak énrám kandikál
Ez a szegény birka mind a juhászra néz*

A szegény barom is mind a pásztorára vár
 A guja, a ménes csak a gujásra néz

Uram, én Istenem, adj egy csendes esőt
 Édes, jó Istenem, adj egy szép, csendes esőt
 Édes, jó Istenem, adj egy csendes esőt
 Uram, én Istenem, adjál egy szép esőt
 Én Uram, Teremtőm, adj egy szép, csendes esőt
 Uram, én Istenem, adj egy csöndes esőt
 hej de jÉn Uram, Istenem, adjál egy de jó esőt
 Adjál, Isten, esőt, nyájamnak legelőt
 Istenem, jó Atyám, adjál egy jó esőt
 Istenem, Istenem, adj egy záporosőt
 Én Istenem, Uram, adjál csendes esőt
 Istenem, jó Atyám, adjál egy jó esőt
 Én Uram, Istenem, adj egy meleg esőt
 Teremtő jó Atyám, adj egy csöndes esőt
 Kérjük a jó Istent, hogy adjon egy esőt, egy szép, csöndes esőt
 Sír a veres borjú, bőg az édesanyja

A szegény baromnak jó legelő mezőt!
 A legelő s nyájnak jó legelőt, mezőt!
 A szegény barmokra jó legelő mezőt!
 A szegény gujámnak (de) jó legelő mezőt!
 A szegény baromnak jó legelő mezőt /
 A szegény gujásnak szíp, barna szeretőt!
 A szegény baromnak jó legelő mezőt /
 A gujáslegénynek szép, barna szeretőt!
 de ja cifra gujámnak jó mezőt, legelőt /
 A szegény gujásának szép asszony szeretőt!
 A szegény jószágának jó legelő mezőt /
 A szegény bojtárnak hű szívű szeretőt!
 De ja bojtáromnak szép, szőke szeretőt!
 Adjál a baromnak jó mezőt, legelőt!
 A szegén baromnak vizet és legelőt!

Ere ja szegény jószágra de jó legelő mezőt!
 Szegény burgej nyájnak jó legelőt, mezőt!
 Szegény birge nyájnak jó legelő mezőt!
 Gujának, ménősnek jó legelő mezőt!
 A guja, ménesnek jó legelő mezőt!
 Mer nincs legelője, hogy fiát táplálja.
 Ott benn a csárdába, bort iszik a gazda.

1. ábra. Aszály a szikes pusztán.

Kopár a legelő, kiszült a mező, a földet nyalja a jószág, de iszik rá!
 (Tóth Gyula, Hajdúszoboszló, fénykép Molnár Zsolt)

Az üzenet egyértelmű: kiszáradt a legelő, amelyet csak egy szép, csendes eső tud újra jó legelő mezővé változtatni. A jószág tehetetlen, a pásztortól vár megoldást. Sajnos a pásztor is tehetetlen, ezért is folyamodik Istenéhez, Atyjához. Egy ilyen aszályos nyárelőn kérdeztem Szalai Imre kunmadarasi pásztorától: Mit fog itt legelni a jószág nyáron, ha nem lesz eső? Válasza ez volt: Zsolt! Az esővel nem kell törődni, a tetővel kell törődni! Assisi Szent Ferenc imájának első verse jutott

eszembe: Uram, adj türelmet, hogy elfogadjam, amin nem tudok változtatni, adj bátorságot, hogy megváltoztassam, amit lehet, és adj bölcsességet, hogy a kettő között különbséget tudjak tenni. Imre bácsi különbséget tudott tenni.

A dal szövegváltozataiban számos más népdalunk versszakai is megjelennek (szintén a Magyar Népzene Tára VII-X. köteteiből ki- gyűjtve): Több az én irigyem százharminckettőnél / Búra termett nékem a lugosi határ / Leszállott a páva vármegy kútjára / Lóra csikós, lóra, elszaladt a ménes / Még a fák is sírnak, gyenge jágairul a levelek húlnak / Meguntam, megvallom, e világon élni / Bú nevelő idő, köd- nevelő felhő / Istenem országom, hol lesz meghalásom, erdőn-e vagy mezőn vagy a pusztaságon / Bort iszik a zsidó, kilótyög a monya, cifra csaplárosné, csak úgy mosolyogja / Bujdosik a koca kilenc malacával / Nyergeld fel a pirost, had usztatom átal a zavaros Marost / Ócsó mán a pásztor, nincsen becsületi / Mert az én galambom mást szeret, nem engem / Én soha, de senkit, soha nem bántottam / Ködellik a Mátra, eső akar lenni / Keres a vármegye, el akar záratni / Gyerünk innen lakni, idegen faluba.

Ezek mind pásztoralok vagy szerelemről szólnak. Meglepetésünkre ezidáig egyetlen változatban sem találtunk más pusztai természeti képet. A talán legtalálhatóbb természeti kép, amit alföldi népdalban hallhatunk magányos, nem találtuk párját.

A kiszáradt pusztai irodalmi alkotásokban is megjelenik, talán a két legismertebb a Toldi és a János vitéz. A téli, nyári szikes pusztát jól ismerő Petőfi és Arany egyaránt e képpel indította gondolatát...

Arany János: Toldi

*Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérynyi zöld hely nagy határ mezőben.*

[...]

*Ősztövért kútágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel:
Óriás szűnyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.*

Petőfi Sándor: János vitéz

*Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről a juhászbojtárra.
Fölösleges dolog sütnie oly nagyon,
A juhásznak úgylis nagy melege nagyon.*

A pásztoroknak külön szavuk van az ilyen *mezőtlen* (vö. meztelen) pusztára: *kopárnak* (szíkkopárnak), máskor *kopogónak* nevezik azokat a helyeket, ahol *kisült a mező*, nincs mit legeltetni: *mindent leéget a nap / száraz nyár / jószág lerágta / kopár szík sarja, még a nótában is benne van / szöcskeugrató, kabócás, gabócás, olyan rongy föld, mindig víz szokott állni, aztán mire elmegy, nem marad semmi / bibicbaszta, hogy lyuk ne legyen, azért van ott / elég rossz kutya föld / csupasz, el van aszosodva / tikkadt szöcskenyájak... / a bibic ott köt / a bibic rakott magának egy porongot*. Tanulmányunkban a pásztorok eredeti idézeteit mindig dőlt betűvel szedtük, az egyes pásztorok gondolatait / jellel választottuk el egymástól.

TAVASZ, NYÁR ÉS ŐSZ A PUSZTAI LEGELŐN

A Hortobágyon megvolt (megvan) a legeltetés éves menete. A pásztor fő célja, hogy mindennap jóllakjon a jószág, ugyanakkor maradjon elég legelő az év maradék napjaira is, és lehetőleg évről évre javuljon is a legelő minősége.

Egykor – téli takarmány spórolása céljából vagy takarmányszűke esetén – olykor nagyon korán kihajtottak (*Mátyás napja, megjön*

a bíbic, ment a jószág kifele, várni lehetett a tavaszt, nem legelt (a jószág), de kívülről vót! / ha a fű akkora, mint egy zabszem, a birka már nem hal éhen / akkor van haszon a birkán, ha csizmatalppal telel). Jellemzőbb volt, hogy földfakadaskor nem engedték a birkát, kitapossa a tövít a gypnek / nincs még ereje a fűnek, nem tud böndőt rakni belőle. A kiverés után össze kellett szoktatni (a jószágot), elől-hátul egy-egy pásztor (ment), ne capolják, üsse le a fejét és egyék, (ha) ehhez hozzászokott, hamarabb is jólakott, legelve ment felfelé a kúthoz is. Az a jó, ha első naptól iszik az állat, ha kemény hasznos mező (van). Legelőször a partos (azaz a magasabb, víz nem járta) részeket járták (a természet (tavasszal) megterít! / először a kunyhó környéket, állást, cigánybúzákat, kopaszra nyalja / a szíki mezőbe tavasszal borzasztó eső van / avasban jobban nő a ződ, avasat is megeszi). Áprilistól erősödött a mező / május elején hetes eső, attól lett az igazi mező, májusban keményedik a mező, gyarapszik a jószág / ha májusban kalapáccsal ütjük a fűvet, akkor is kinő! / lement a víz, felnyő az aljmező, azt eszi a marha. Amint a nóta is panasolja, júliustól szeptemberig gyakran voltak aszályos időszakok (nyalta a földet a tehén, azt ivott rá / olyan mezőtlen világ vót, porzott a gyp / koppanásig lelegeltessük, a fertőket is kilegeltessük / megyen fenekezni, annyit jelent, hogy szinte kieszi, a fertőbe a zombék feketlett(sic) / (a lapos szélén, a visszahúzódó víz után) nyersebb vót a föld, újabb mező keletkezett / az avart rágta / a lapossakba víz vót, megették a gyikínyt, kákát, sást, a birka a tippan töviről ette a földimohát, túl vótak terhelve a földek / mindegy, hogy le van sülvé, jó mező lesz (jövőre)). Enyhülést a nyári csendes esők hoztak (az augusztus a második május! / most fel van ződülve! / augusztusi esőtől van jó őszi mező, visszamentünk a telekre / (eső után) 4 nap alatt gyönyörű ződ / mikor szegény nyár vót, a Nyírólapos adott életet). Nem hiába kérte a pásztor a dalban is a szép, csendes esőt. A kopár legelőről azonban, aki csak tehetett, ment a tarlókra (akkor jártuk jobban az ugart, tarlót, futóporcsin, apró muhar, tallómező / ezért jönnek ide (madárkeserűfű, apró szulák), ez csiklandozza az öreg juhász orrát, meg a birkáét is / aratás után tallón, (de) délelőtt még legelőn, mikor melyiket tartottuk jónak, mi magunkat irányítottuk, a tallón mindig jobban

tejelt / tengeriföldre egy hónapig, addig a legelő felzöndült / ma tarló nincs, semmi nincs, irigyek az emberek, hogy a birka ráhordja a dudvát / most, hogy irtják a parlagfűvet, több tallóföldet járunk, ha időben odaadja). Meglehető lehet, de az esős nyár sem kedvez a jószágnak (ha vizes a gyp, nem iszik rá a jószág). Az őszi legeltetést sokan őszölésnek mondják. A őszi mező megint jó volt (a jó őszi mezőhöz július végén, augusztus elején kell egy jó kiadós eső). Máskor nem volt jó az őszi mező (ősszel a mező megvíknyúl, eső esik, hajt, a marha csipegeti, (de) 3 óra alatt kijön belőle, hosszú az éccaka, nem áll meg, villanypásztor kell éccakára). Novembertől már nemigen legeltettek (lefagy a legelő / novemberben locsogós vót a föld, a vadlibák lelegelték a birka elől). Máskor azért a hóig, sőt akár télen is legeltettek (régén a marha vitte a havat a hátán haza, aki másképp tudja, nem jól tudja).

2. táblázat. A legeltetés lehetőségei és nehézségei a hortobágyi legelőn az év egyes hónapjaiban

Hónap	Lehetőségek	Nehézségek
Jan.	korlátozott legeltetés volt takarmányszükében	hideg, hó, lefagyott legelő
Febr.	korlátozott legeltetés volt takarmányszükében	hideg, hó, melegben még kevés és túl friss fű
Márc.	meleg időben hajt a fű	túl friss fű, időnként hó, esős évben túl sok víz
Ápr.	jó fű a telken, a tippanos helyeken, laposszálon	esős évben túl sok víz, bolondos időjárás
Máj.	általában kiváló és kellő mennyiségű fű a legelő nagyobb részén	ritkán van gond, olykor a túl sok és magas fű, máskor a korai nagy melegek
Jún.	jó legelő, tart a tippan, szárad a lapos	a gyp korai lesülése, nagy melegek

Hónap	Lehetőségek	Nehézségek
Júl.	száraz, de táplálós <i>típpan</i> , aszályban a laposok és a nád, eső esetén jó mező, sarjú a kaszálón	aszály, forróság vagy éppen a túl vizes, friss fű
Aug.	száraz, de táplálós <i>típpan</i> , aszályban a laposok és a nád, eső esetén jó mező, sarjú a kaszálón	aszály, forróság vagy éppen a túl vizes, friss fű
Szept.	újulás a legelőn az esők után, sarjú a kaszálón	aszály, vagy éppen a túl vizes, friss fű, korai köd
Okt.	ha meleg van és eső, újul a gyeperő, nő a sarjú	köd, eső, olykor a túl friss fű, aszály
Nov.	fennmaradt fű a kevésbé legelt helyeken	köd, eső, fagy, kevés legelni-való
Dec.	fennmaradt fű a kevésbé legelt helyeken	hideg, hó, kevés legelni-való

Mint látjuk, a szikes legelőkön a legelő fűhozama térben és időben is heterogén. A Hortobágy szubkontinentális-szubmediterrán klímájában igen nehéz a csapadék- és hőmérsékletviszonyok, és így a legelő várható állapotának előrejelzése. A pásztornak folyamatosan kell terveznie a legeltetés helyét és intenzitását: jó legyen a jószágnak, hiszen minél jobban, de maradjon mező az év többi részére is, de túl se nőjje magát a mező, mert akkor megvénu. Közben kaszálónak és tartaléklegelőnek is kell maradnia. A pásztor tehát folyamatosan tervez, megpróbálja megjósolni a mező alakulását és eszerint hasznosítani a legelő biomasszáját. Az alábbi “napló” a 2012-2013-as jövőjósításokról szól. Mit vártak és mit kaptak a hortobágyi pásztrok ettől a két évtől. Az alábbi történet nyolc pásztor észlelésének szintetikus története.

A 2012-es év szárazsággal indult, kevés volt a téli csapadék. Április elején a birka a *típpant eszi, nem nagyon van más, nem úgy történik, mint*

szokott. Ott van nagyobb mező, ahol tavalyról avar maradt. / Nem fosik, meg iszik, van benne kalória. Drága év lesz. Más legelőkön gyenge (friss) volt a mező, a marha kívánja a szárazat, vizet sem iszik. / Ilyet régen nem tapasztaltam. Ilyenkor csak itatni szoktunk, meg bezárni, most megyen, megyen, nem válogassa a füvet, fog rajta a mező, jó a tápértéke.

Tavasszal, kihajtás előtt vagy után a pásztor bejárja a legelőjét, megnézi, hogyan terített meg a természet. *Bodorka szinte semmi sem lesz, megnéztem a jó bodorkás részeket. A laposok szárazak, a marha jól elvan benne.*

Április végére elkopott a mező. *Szegény a tavasz, nagyon! Fenekezik a birka, és a telket megette a fekete földig. / Esőt küldjél, Zsolt! Rettentő ez az idő! Május elején már azt jósolták a pásztrok, hogy ha eddig nem ment haza szar marha a rítről, idén fog! A száraz meleg miatt nem akar nőni a fű. Csak kevés eső és újulás volt. Emlékeztek, hogy tavaly április végén jóval fejlettebb volt a mező, de jobban meghajtotta, fosott tőle. Most kevés van, de a szárazság miatt keményebb a mező. A kaszálót kiméljük. Járják a laposokat, talán a nyáron lesz ott újulás. A sarjában is bíznak, de ha nem jön az özőnvíz, nem lesz kaszáló! Ahol tavaly tíz bála volt egy hektáron, most nem lehet majd kaszálni. Mások még bizonytalankodtak. Hogy mi lesz, majd meglátjuk a végén, akkor csattan az ostor. Most jó a birka, nem betegek, ha sok esőt kapnak, lesántulnak. A birkára nem kéne eső, a mezőre igen, de a birkára nem, a vizes legelőt nem szereti.*

Június elején akkora volt már a szárazság, hogy *ha nem lesz eső, két hét múlva nekünk végünk van - mondták. Ez a kis eső nyújtott egy kicsit a sorsunkon, de ha jön a 31 fok, ennek vége (az eső hatása elmegy).* Június végére tovább romlott a helyzet és a várakozás is, bár volt 1-2 kisebb eső: *itt sülünk meg! Ennek a rongy birkának nem lesz mit enni, elsül a mező, itt leszünk, ha el nem pusztulunk. Ránk jött a melegség, leégett minden, eső nincs. Ha tovább kopik a mező, elmegyünk reggel már 3-kor, este meg 11-ig legeltetünk. De ha sokat kell járni, kilyukad a talpuk, a szik lekoptatja a bőrt, lesántulnak. / Fel van perzselve a mező. Nem is válogat. Amit lehet, kaszálnak, az üres jászolnál jobb a sás. / Odaát vagyok lopni – mondta egy pásztor, nem bírták megkaszálni, lelegelteti.*

Gyepet idén nem tudunk kaszálni. / Vót egy kis eső, de újulás nem volt. Járunk mindenféle, szinte az egész területet járjuk. Egy nagy nádas mellett legeltető pásztor más helyzetben volt: most szép a marha, eszi a nádat, de őszre gyorsan lefogy, ha nem lesz eső, jön a hideg – gatyá helyzet lesz.

Mivel az augusztusi esők is elmaradtak, szeptemberre még rosszabb lett a helyzet: a száraz csattogót (zsióka) eszik, a nád kihányta a bojtját, de még azt is eszi, nincs más. Még a 2003-as év sem vót ilyen. Rosszak a tehenek. A szúróst eszi, becsukja a szemit, és úgy eszi. Szeptember végén be kell szorulnunk. A nádba 4-5 kilométerre elmegy a marha. Olyan a mocsár, mint a labirintus. Ilyen évre nem emlékszem, szerencsétlenek felesznek mindent. Olyan, mintha szalmát enne, és vizet isznak, szárazak, erőtlenek, mintha rá vóna sülve a bőr. / Olyan a szárazság, egy szem eső sem vót, eszi, amit elér. Mások területet váltottak: napi 11-12 km-es túra, ott van jó legelő, jóllakik a jószág. Imádkozunk egy kis esőért, minden sárga! Nem tudom, hogy húzzuk ki. Valamire való eső június közepén volt, azóta csak egy-két kis zápor volt, de az semmit sem jelentett. Nem biztos, hogy a szeptembert ki tudjuk itt húzni. / Itt nincs semmi a nádon és avaron kívül, nagyon szegény az eklézsia. Arra megyünk, amerre fejjel esünk, lerágja a földig. Eszi, amit talál, de sokat isznak rá, jó nagyokat szarnak, hasznos ez (a mező). / Ha most esik, olyan gyenge lesz a mező, kifossa, rövidülnek a nappalok, hűl a levegő iccakára. Augusztus 20-án vége szokott lenni a nyárnak, most meg nem. / Lajos nap előtt kellett vóna az eső. Őszi mező már nem lesz. De ha sok csapadék lesz a télen, meg a május is jó lesz, olyan mező lesz jövőre! (Lett is mező 2013-ban.) Mások még abban bíznak, hogy lesz kicsi tippán, van egy kis lucerna, mellette egy kis sarjú a kaszálón. De a juhásznak sajnos messze van, de ha nem lesz meleg, elmegy egész napra.

Szeptember második felében több kisebb eső is volt, nem is volt hideg a szeptember, de még október elején is vártak egy kis esőt: a fűnek még jó, a föld még nincs kihűlve, még nő a fű, de napsütés kellene (az eső után). Mivel kevés széna lett, már most úgy várják, hogy a hóig leszünk kinn, december elejéig.

2. ábra. A vizes élőhelyek (zsombékosok, mocsarak) hasznosítása különleges tudást igényel. Ha idejében vannak tapostatva, ha idejében van ráengedve a jószág, akkor hasznosabbak lesznek ezek a mezők, nyáron legelőt biztosítanak akkor is, ha a puszta partos részei már kiégtek. A pásztor tehát alkalmazkodik is a természethez, de közben alakítja is azt. (Fénykép: Molnár Ábel)

Október elején újabb néhány kisebb eső után már rendszeresen megzöldült a puszta. Ha ez az eső nem lett vóna, jobb lett vóna. Ezt a zódet enné csak most, reggelre üresek. Minden megújult, csak a zódre vágyik. / Alig van birkánk már, hazaadtuk, éléheztek. Megzöldűt, de ez már nudli, este olyan, mint a hólyag, majd szétdurran, reggel bél sincs benne, kiürül. Csak a zódet nyalja, ahol avaros, meg sem áll, odamegy, ahun zó d. / Akinek nincs takarmánya, az nem viszi. Esőt ne hozzék, Zsolt! Kárunkra lesz.

Mivel októberben és novemberben is végig jó idő volt, meleg, sok napsütéssel, október közepére teljesen váratlanul(!) kiváló mező lett: *én se gondoltam volna, hogy így fel fog újulni, későn jött az eső, de jó idő vót utána. Majnem olyan, mint májusban, jó a legelő, fog rajta, hízik tőle, sokat igazodtak, iszik is, nem is csámborog éjszaka, avar is van. / Rosszabbnak gondoltuk, tavaly ilyenkor már adtunk neki enni. Kaszálni azért nem lehet... A kaszálórész is egész jól feljött, de tudja a marha, hogy jön a teletés. / Minden olyan, mintha tavasz lenne. Hihetetlen, sokszor tavasszal nincs ilyen. Nem fosik, még isznak is, 3-4 óra alatt úgy jóllaknak. / Szeptember közepe óta nem kellett hazaküldeni birkát. Nem gondoltam volna, hogy ilyen jó mező lesz, az őszi mező nem szokott jó lenni, de most nem is fagyott, sokáig meleg vót, nem vót dér, meg tudott erősödni. Az év tehát – teljesen váratlanul – szerencsésen végződött. A sok nyári szenvedést szép ős követte.*

A téli és kora tavaszi sok csapadék miatt 2013-ra egészen más évet vártak a pásztorok. Ráadásul március második fele váratlanul és igen kivételesen 10-15 cm-es hótakarót, hideget, majd ezt követően árvizeket hozott. Így gondolkodtak a pásztorok április elején: *vegyesebb lesz (a mező), sokféle fű fog nőni a csapadék miatt, ha elmenne a hó, mennénk kifele, jó mező lenne, de ha benyomja a vizet, vízi mező lesz. / Biztatónak indul, csapadék van, ha lesz napsütés, meleg, akkor lesz kaszáló, lesz legelő. A bodorka nagyon meg fog indulni, a laposokban nem 30 cm-es pipaszúrkáló lesz. Tavaly jól lerágtá, így az alja is jobb lesz, a tippán nem fog leszáradni. / A fagy visszalökte a füvet, de vízben nem lesz hiányunk. / Jót várok, lesz mezőnk, lesz szűnyogunk. Ha lesz napos idő, hasig ér majd a marhának a mező. Mások inkább rossz, vizes mezőt vártak (rossz lesz a mező, vizes) vagy bizonytalankodtak: hogy valójában mi lesz, nem tudjuk, (de) inkább jót várok / ami fennmaradt a (tavaly) nyáron eső, annak le kell jönni, fenn nem maradhat... / Az eső nem hiányzik, jó vegyes mező lesz, avar nem sok maradt, tiszta fű fog nőni.*

Szinte mindenki hetekkel később hajtott csak ki, pedig *a takarmány fogytán, menni kéne kifele. / Ki kell menni, nincs-e árvíz mindenütt,*

akkor hiába megyünk ki, el se tudom képzelni. Ilyen nemigen mutatkozott mostanában, lehet, van egy kis mező, amit fel tud csípni, de a víz igen felvette.

Áprilisban jó idő volt. *Az április eleje kicsit vékony vót, de most jó, van mit harapni, jó sűrű, lesz kaszálónk is. A pásztorok félnek a csapadékos nyártól, mások egy kis esőt várnak még. Jó nem lesz sehogy! A laposból idén nem jön ki a víz, tiszta gyomos lesz, nem jó. / A tippán jóval dúsabb, mint tavaly, talán nem fog hamar lesülni, azt várjuk, hogy nem lesz olyan szar, mint tavaly nyáron, főleg, ha esőt kap. / Ha jó idő lesz, lesz kis eső, mezőnk az lesz, a partoson már egy kicsit szárazabb, de még újul. / A május még jó lesz, és ha lesz kis eső, akkor a június is.*

Aki későn tudott kijönni a juhval az árvíz miatt, az nagyon fél az esztendőből, *a hodály környékén nem fogja megenni (a magas füvet), térdig belemegy inkább a vízbe, és ott kapkodja a gyenge mezőt. A telek (hodályok körüli magaslat tápanyagban gazdag talajjal) nem szárad ki a harmattól délbe se, bűdös lesz, a ganés föld ilyen. A kiverés soha életemben nem volt ilyen későn – mondta egy hetvenkét éves juhász.*

A május meghozta az esőt: *minden nap esik!, olyan a mező, hogy no! Itt vénültem meg, de ilyet még nem láttam, méteres a pipaszúrkáló (ecsetpázsit). / Most még jó a legelő, de ránk nyó, olyan nagy a gaz (meg fog vénülni).*

Közben a hosszú távú előrejelzések viszonylag hideg és esős nyarat jósoltak. A pásztorok nehezen jósolnak. *Csak jobbat várok, nem kell ennyi eső, nem lesz betakarítva a takarmány. / Ha nem lesznek nagy melegek, meg egy kis eső is lesz, a június-július még jó lesz. / Az évet ki fogjuk tudni húzni, ha csak nem jön valami nagy forráság, nem kell majd olyan messze eljárnunk, mint tavaly. / Most meg nem kéne eső, a lucerna tönkrement, nincs szárító idő. A gyepeket június 15-e után lehet kaszálni, addig hogy alakul, nem tudjuk. / A bodorkától kicsit többet vártam, nincs úgy felsűrűsödve, mint 2010-ben.*

Július közepén is még jó volt a helyzet. *Ha nem(!) lesz eső, a legelővel nem lesz gond! Mindig fűjt a szél, rengeteget száradt. / Most van mező, de eső kéne a kaszált részre, a sarjúra, felfrissülne a mező! A hátság is fel van*

sülve. / A legelővel nincs gond, húzódik elfele a víz, de túl messze jár a marha. Jobban szeretem az aszályt, akkor jobb a marha, ez nem áll meg benne, mindenhol iszik, pocsolóyából, aztán fosik. / Hun meleg van, hun hideg, tiszta bolond az idő. A legelő tűrhető, nagy a fű. A széna nemigen kell senkinek (annyi van).

Az augusztus forró volt és száraz, kevés csapadékkal. Alig volt eső, csak forróság. Kellene még eső! Akkor alakulna, akkor lenne őszi mező.

A forró és száraz nyárutó miatt szeptember elejére nagyon rossz lett a helyzet: *ha nem jön eső, nem tudom, mi lesz, menekülés! / Ha lenne eső, még meg tudna erősödni, ha süt a nap – most még nincs annyi nyersesség, hogy nőjön. / Nem érkezett felnöni. / Ha nem lesz eső, október 1-ig nehéz lesz kihúzni, tíz birka megdöglött, negyvenet hazaküldtem, abból is döglött meg. / Alig esett, még mindig kéne rá. Mint tavasszal, hóolvadás után, úgy megindult a mező, nyalja a birka, de reggel olyan üresek. A marha jobban elvan, megyen a nádba, azok jók! / Kéne az eső, itt nem vót! / Ez nem vót elég!*

Október elején már nem várták az esőt. Ha most esne, megújul mégjobban, a kopogókat nyalná egész nap, nem iszik, meg rajta keresztül, lerongyolódik. / Itt már sok jó nem lesz, eső hiába lesz, csak kárt csinál.

Végül nem lett jó mező novemberre. *Ne legyen eső, azon imádkozunk. Ha eddig nem vót, most ne legyen, jók a tehének, ilyen jók még soha nem voltak! Annyira meg van mozdulva a mező, avassal vegyesen megeszi, most még jókat isznak. Ilyen marhát még nem láttak a szürkemarhatenyésztők! / Nem lett olyan jó mező, mint tavaly, de Karácsonyig ilyen legyen! / A szeptember közepi kis eső után megújult, megnyertünk ezzel két hónapot, a zöddel megeszi az avart is! Ha lerágtuk vóna nyáron a lapost, most fosna a marha, így nem fosik, van avar. / A Hortobágy egyes részein nem esett le a szeptemberi-októberi eső. Nem is tudom, hogy lesz novemberig, lassan a fődét eszi. Elmaradt a második május! / Nem lett őszi mező! Ujjnyi vastagot fagyott, a gyenge zódséget visszavágta. Siralmas vót a nyár, siralmas lett az ősz!*

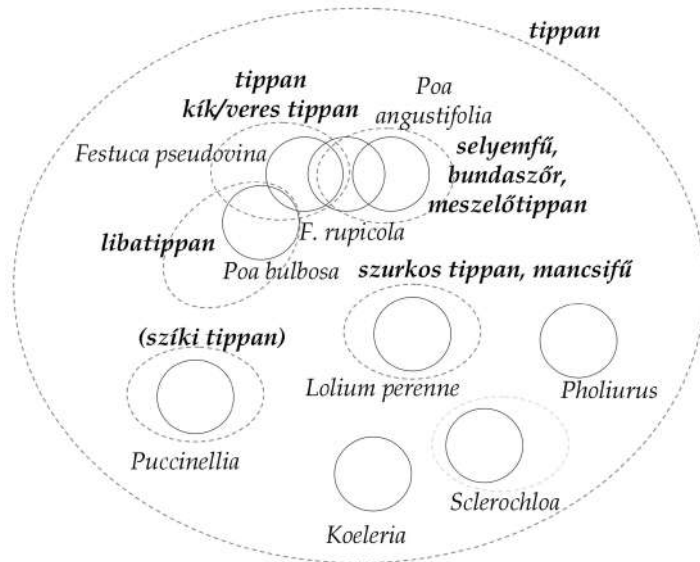
A két év története jól jelzi az eső bizonytalanságát, és a túl sok vagy túl kevés csapadék okozta azonnali és hosszabb távú nehézségeket. Ezért járja a mondás: *ezekre a fehér fődékre két Isten kell, egyik szárita, másik áztassa! Tíz szem eső kevés, hús meg mán sok! Jól mutatja a ketősséget az alábbi idézet is: szép az idő, annyi a legelő, a birka nem lát-szik ki belőle, de a levágott kaszálóra kellene az eső! Megújulna (kaszálás után), azt szeretné legelni, lenne jó mező nyáron.*

A PÁSZTOROK NÖVÉNY- ÉS NÖVÉNYZETISMERETE

Én a jószág száján át látom a füveket.
(Sáfián László)

A legeltetés alapja a legelő, a pásztoroknak tehát alapos ismerettel kell rendelkezniük az ott élő növényekről, azok hasznosságáról, hasznaltalanságáról, esetleg mérgezőségéről. A hortobágyi pásztorok meglepően sok növényfajt ismernek. Eddig összesen 162 kellően beazonosított ún. népi taxont találtunk (Molnár 2012a,b). E népi taxonok összesen legalább 243 hortobágyi vadon termő növényfajt takarnak. Mivel a pásztorok által egyáltalán észlelhető vadon termő növényfajok száma a Hortobágyon kb. 440, a növényfajok legalább 55%-át néven nevezik vagy legalább látásból jól ismerik. A növényfajok ismertsége (azaz hogy egy adott növényfajt a megkérdezett pásztorok hány százaléka ismert) hortobágyi gyakoriságukkal arányosan nő (Molnár 2012b). Hasonlóan változik néven nevezettségük is.

A pásztoroknak sajátos növényrendszertanuk van. A 3. ábra ebbe nyújt egy kis betekintést.

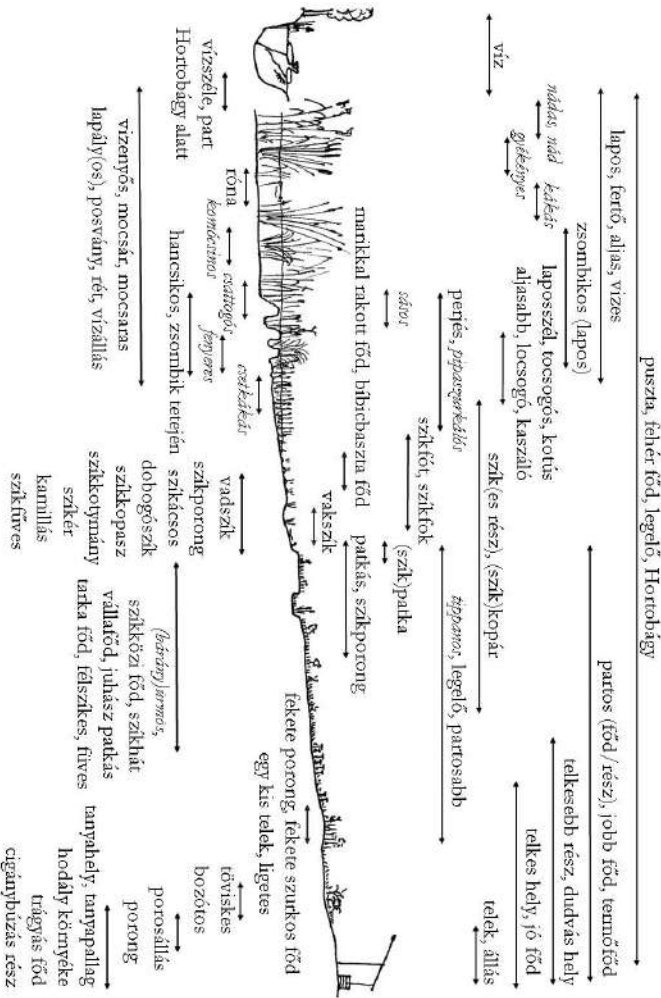

3. ábra. A tippan és rokonai népi taxonómiaja a Hortobágyon.

A kisebb körök az egyes növényfajokat jelölik, míg szaggatott vonallal egy-egy önálló népi taxont határoltunk körül. A kis körök átfedése azt mutatja, hogy mennyire érzékelik az egyes növényfajok különbözőségét. A fő taxonok a *Festuca pseudovina*, a vele kissé átfedő *Poa angustifolia* és *P. bulbosa*, az önállóbb *Lolium perenne*, valamint az önálló, de ritkán megnevezett *Puccinellia limosa*. A ritkább fűfajok nem önálló taxonok.

A pásztorok a puszta minden egyes részéhez tudnak élőhelyi kifejezést kapcsolni (4. ábra) (Molnár 2011b). Összesen legalább 47-66 élőhelyet különítenek el, magán a pusztán 37-53-at. Ezek közül 7-11 tekinthető prototípusos élőhelynek. Általában igaz, hogy egy-egy élőhelyre többféle nevet is használnak. Az élőhelyek beazonosítása – az átmenetek sokasága és a „típusos” változat megítélésének nehézsége miatt – nehezebb, mint a fajoké (Moraczewski 1993), ezért sokkal több az olyan név, amely többféle hasonló élőhelyre is vonatkozhat.

Vannak olyan népi élőhelyi kifejezések, amelyek egyértelműen alföldi, sőt szikestáji eredetűek (pl. *marikkal rakott föld* (Molnár és Kovács 2014), *bíbicbaszta föld*, *vakszík*, *szikfok*, *szikpadka*), és vannak olyanok, amelyek az alföldi táj általános elemei (pl. *lapos*, *hajlat*, *partos*, *telek*, *mocsár*, *ér*). Vannak olyan élőhelynevek, amelyek elsősorban igen általános jelentésűnek tűnhetnek, de hortobágyi jelentésük meglepően pontos (ilyen pl. a *tocsogós*). Az egyes népi élőhelyek eltérő térléptékre vonatkoznak. Többé-kevésbé a botanikai növénytarisulási léptékéhez tartozik a *tippanos*, *ürmös*, *nádas*, már inkább vegetációmozaikra vonatkozik a *lapos*, a *szikfok* és a *ligetes*, míg a puszta jelentős részét átfogja a *szíkes föld*, a *puszta* és a *legelő* kifejezés. Az előbbiekkal összevetve mikroélőhelynek tekinthető pl. a *zsombik tetején*, *trágyakazal tövibe*, *nádon* és a *fa tövibe* kifejezés. Kimondható, hogy a pásztorok legtöbbször (>80%) részletesen és jól ismerik az egyes vadon termő növényfajok termőhelyi, élőhelyi igényeit.

4. ábra. Pásztorok élőhelyei és népi megnevezéseik a Hortobágyon. A nyilak az élőhelyek léptékére utalnak. Egyes élőhelyek esetében nagyszámú szinoním kifejezést találtunk. Az egyes kifejezések jelentését lásd in Molnár (2011b, 2012b, c).

5. ábra. A puszta néhány fontosabb élőhelye a pásztorok nyelvén

A legelőket magukat azonban a pásztorok gyakran nem ezekkel az élőhelyekkel, hanem az ott termő legfontosabb legelőfűvel vagy a gyepek általános legelőminőségével jellemzik. A hortobágyi pásztorok a gyepek növényzet földfeletti részét **mezőnek** nevezik. Sokféle mezőt különböztetnek meg (*rengeteg mezőt ismer az ember*). Vannak kiváló minőségű mezők (*tippan, bodorka*), vannak gyenge tápértékű mezők (*fenyér, harmattartó*) és vannak olyanok, amelyeket a jószág nem vagy alig fogyaszt (*gyikíny, csetkák*).

A *tippan* mező az *első, arra iszik, azzal túr, kemény mező* / a *tippan* a leghasznosabb mező, olyan mint az *abrák, a bodorka is hasznos, abból kéne sok* / ezért jó a *tippanmező, mer'* mindig tiszta (nem avaros), amikor megújul, nem kell az *avart harapni vele, nem válogassa*. A szintén kiváló minőségű *bodorkás* mező nincs minden évben, csak *ha tavasszal nem fagyos, sok eső van, és süt a nap. A szelidmező, amit folyamato-*

san tud legeltetni, a vadabb mező el van gazosodva. A perjés mezőben őszi mező jön közte fel, tavasszal nem kell a jószágnak, amikor friss, talál mást. Egy aszályos tavasz üde, de már nem fosós tippanos mezejét tartották a legjobbnak: mindig ilyen mező kéne! Az egyik pásztor kérdéssünkre szinte minőségi sorrendben sorolta a mezőket: tippan, sárkelet, a lapos szélén bodorka, somkóró (vetett), sósmező, cickafarok, sás, háromlú és rendes sás. Érdekes, hogy a pásztorok számára rövid távon mindig a szárazabb mezők a jobbak, mert ettől hízik legjobban a jószág: minden évszaknak megvót a maga mezője, akkor vót jó, ha porzott utána a mező.

A leggyakrabban az egyes mezőtípusokat domináns növényfajukkal nevezik meg (tippan mező, bodorkás mező). Másokat a termőhely szerint (laposi mező, telekmező), a gyeperetétével (vad mező, vetett mező), az évszakkal (őszi mező), a gyeperetével (vegyes mező) vagy minőségével (fosós mező). A hegyekben is pásztorkodottak szerint a Hortobágy szegényebb mezőt ad (sokféle mezőt nem nagyon találisz (a Hortobágyon)! / az idő a gazda, minden héten egy nagy eső kéne, akkor gazdag a Hortobágy, ha esős az idő / belső mező (értsd: falu közeli tarló), hasznos mező, nincs annyi a Hortobágyon, ott egyoldalú a mező, csak a sziket tudja rágni, öntözött részen az őszi sarnyú, az belső mező (értékű) / a hegyi legelő jobb vót, mindig ződ vót, az ottani birkák itt nem maradnak meg és fordítva, hegyes vidéken nincs tippan, az alföldi mező sósabb).

KÖLTŐK, ÍRÓK SZIKESPUZTAI NÖVÉNYISMERETE

A szikes pusztai növényeiről nemcsak a pásztorok tudnak sokat, több költőnk, írónk is megemlékezik róluk, gyakran a növények népi neveit is használják, hiszen egyesek maguk is ebbe a kultúrába nőttek bele. Úgy látjuk, hogy a szikes pusztát legjobban Sinka István, Veres Péter, Petőfi Sándor és Arany János ismerte. Műveikben pontosan jellemzik

a pusztai növényeit, élőhelyeit, azok legeltetéssel való hasznosíthatóságát, vagy ha metaforaként, hasonlatként használják ezeket, akkor azok egészen pontosak, nagyon találóak. Veres Péter versében a tarack a csillagpázsit (*Cynodon dactylon*), a perje a közönséges tarackbúza (*Elymus repens*), a tippan a veresnadrág csenkesz (*Festuca pseudovina*), míg a szíksaláta a magyar sóvirág (*Limonium gmelinii*). A növények viselkedését (ami a funkcionális növényökológia mint tudomány tárgya) állítja követendő emberi viselkedés példájául – bravúros éleslátással.

Veres Péter

Ha nem lehtétél szálfá (részletek)

*Nézd a tarackot,
nem árthat annak se aszály, se árvíz, se fagy, se tűz,
hiába perzselik azt fönt, s hiába vagdalják alant.
Tavasszal nem mozdul, azt hinnéd, kihalt,
pedig azalatt, ott lenn a mélyben ágakat ereszt,
acélhegyű gyökerével bejárja a sívó homokot, a
zörgő kavicsot;
a sovány agyagot éppúgy, mint a buja televényt,
szorgosan furkál, terjed, telepít,
s mire a tavasz virágzó füvei száraz avarrá válnak,
ő vigan zöldell újra, s buja sűrűségét felmutatja a nyárnak.*

*Vagy nézd a perjét,
hiába fordítja ki eke, hiába tépi szét a
kegyetlen borona,
ahová kerül, ott ragad, gyökerei mindjárt új szálakat eresztenek,
lekötnek, tanyát vernek,
s holnap a gazda szemébe nevetnek.*

Nézd csak a tippant,
a szikes puszták apró bokrait.
Nyár végén kiégnek
s még torsaikat is porrá veri ezernyi birkaláb.
Tavasszal mégis kibújnak,
s pici magvaikkal telt zászlóikat vígan lengetik a sovány
pusztai szelek.

Vagy nézd a sziksalátát,
a lekaszált ájult füvei közül kiugrik hirtelen,
s ehetetlen kórójának örök lila virágával
fenn tartja az életet a halott mezők felett.

Veres Péter versének növényeit a hortobágyi pásztorok is jól ismerik, így jellemzik őket: a tarack (csillagpázsit) gyalázatos / Ősszel kiszántjuk, feltesszük a kemence tetejére, tavasszal kihajt / ha két évig a padon van, akkor is kihajt. Hasonló tulajdonságokkal bír a perje (tarackbúza) is: szántóterületen, műveletlen földeken (terem), ahol nem szeretnek kapálni / pocsék valami / ha tízfelé vágjuk, tíz tű (tő) van belőle. A pásztorok szerint „a tippant a Hortobágy lelke” „a legelső mező”. Így jellemzik: „mikor meleg van, felhúzza a gatyaszárat/veresnadrágot”, „dél felé hátára veszi a kaszát”, „gyönyörűen fújja a tippant-habot” „elvirágozott a tippant, fújja a szél a porát”. Nyáron valóban tör a juh a lábával, ezért is szokták hajnalban, harmatban legeltetni. És az is nagyon találó, hogy nyáron elsiratjuk a teljesen lesült tippant, hogy aztán az első komolyabb eső után sűrű, üde zöld pázsittá változon át. A sóvirágot a pásztorok több néven is nevezik: vasvirág, szíki/széki lapu, sziksaláta, széki saláta, ritkábban betyárvirág, pásztorvirág, sóvirág, sóslórium(virág), gólyavirág, sziksóvirág, lósóska, kővirág. Valóban nagyon jellemző, hogy a kaszálók sarjúja még alig nőtt meg, de a sóvirág néhány hét alatt 30-50 cm magasra felszökő virágzatai már kékítik a tájat.

6. ábra. A tippant (veresnadrág csenkesz, *Festuca pseudovina*) a pusztá emblemikus növénye (Fénykép Molnár Ábel)

Két kevésbé feltűnő, mégis nagyon fontos növényről emlékezik meg Sinka István a Fekete bojtár vallomásai (1942) című művében: „Ámbár megvallhatom, hogy azért nem igen nyíllott a mi számunkra párosával az ibolya... Nem is az volt a kedves virágom! Megmondom melyik volt. A korpavirág. Kinn a tarcsai gyepen termett s kora tavasszal fehér volt tőle a legelő, mint egy fejedelmi abrosz. ... Eljött a tavasz megint. A korpafüvek virágoztak és elborították a legelőt sok helyen olyan sűrűn, mintha hó esett volna. Tarcsa benépesült, kijöttek a konadások, a gulyások, a csikós. A tél egyhangúsága után jött a friss gyppep a friss zsvaj.” A másik faj, a sziki egerárpa kapcsán is Sinka a legfontosabb tulajdonságát emeli ki: „...a (kutya) két első lába telement cigánybúzával. A körmei között. S a térdinél lyukasztotta ki a bőrt. Onnan szedegtettem ki a rothadásnak indult cigánybúza kalászatát.”

A korpafű (tavaszi ködvirág, *Erophila verna*) a pásztorok szerint a szíket szereti / jobban olyan szíkes fődön (nő) / legelőn / a legelső mező / sűrű, fehér kis virága van, felfordul tőle a mező (azaz sok nő belőle és sűrűn) / tavasszal, kiverés környékén. Azt mondják, ahol sok nő az már szegény határ, azt tapasztaltam, azt hallottam az öregektől / ha ilyenkor már virágozik (márc. 31.) száraz lesz (a nyár). E növénynek előrejelző tulajdonsága van. Márciusi nagy tömegéből sovány nyári mezőt jósolnak. A megfigyelés alapja az lehet, hogy ez a faj akkor virágozik nagy tömegben, ha tavasszal a padkás részek szárazak (és ezzel párhuzamosan a csenkeszes gyepek talaja is száraz, a réteken nincs vagy kevés a vízborítás), és emiatt kiadós tavaszi esők hiányában a mező júniusra ki fog sülni, és az augusztusi esőig gyakran így is marad.

Az egérárpa (*Hordeum murinum* és *H. hystrix*) hortobágyi neve leggyakrabban cigánybúza, cigánybúza, Nádudvaron mancsa, ritkán geciarpa, egérárpa. Dudvás helyen, kövérebb talajon, telkes helyen / dűlőutak mentén (nő), ríten nincsen, csak felső fődön. Tavasszal jó hamar jóllakott (rajta az állat). Amúgy attól Isten őrizz, pocsek valami / gyalázatos / piszok valami, azt utálok! A kutyának bemege (a lábujja közé) / búvik belefele. Nehéz irtani: ha lekaszálod, hogy ne hányja (a fejit, ha) eljött az ideje, tőből kilöki a szúrókáját / kiirthatatlan.

A HORTOBÁGY - A NAGY SEMMI

A hortobágyi táj monumentális, semmihez sem hasonlítható. A hegyvidéki tájakhoz szokott szemnek azonban a Hortobágyon nincs mit nézni, azt is szokták mondani, hogy: „A Hortobágy abszolút selejt, hisz’ erre se lejt, meg arra se lejt.” Szép Ernő így írja (A délibáb, 1930): ...Előttünk ez a nagy semmise (ez a becézőneve), Sokunknak azonban az a semmi valami. Kiss Tamás (Képeskönyv gyerekeknek, 1978) szerint:

...
Ez a Semmi
az, ami
mégse semmi:
Valami,

de még milyen
Valami,
szíve dobog,
hallani.
...

A pusztát járó botanikusok és természetvédők számára a puszta nagy kiterjedésű, nyílt, fátlan, jellemzően rövidfűvű és aszálysújtotta legelőtáj. A pásztorok szerint a puszta, a róna a messzeség / a hortobágyi róna, ki-etlenség / végtelen rónaság / mit nekem Te zordon Kárpátoknak / a pestiek lejönnék a semmit megnézni.

Petőfi így látja e csodát, ezt a semmit (Útirajzok, III. levél 1847. május 14.): „Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka. Megállok középeden s körültekintek olly elragadtatással, millyet nem érez a schweizi az Alpeseekben, millyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul a keblem! Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üveghangjával, mellyet egy felhőscke sem homályosít. ... Néhány lépésnyire az uttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás...”

A pusztán az ember egyedül van, miközben a mindenség veszi körbe. Krúdy szerint (Hanzi a Hortobágyon, 1901): „...A ki megáll a puszta közepén és körülnéz, azt gondolhatja, hogy ő az egyetlen ember a földön. ... És mégis egyedül az ember. Érzi az Istent, mert a végtelenséget látja maga körül....No kis német, ez a Hortobágy! Szébbek-e a hegyek? Hanzi szorongva nézett körül és nem tudott

felelni...” Petőfi a szalkszentmártoni szikeseken így élte meg azt, amit oly sokan átéltünk pusztai barangolásaink során.

Petőfi: Itt állok a rónaközépen...
(Szalkszentmárton, 1846. március 10. előtt)

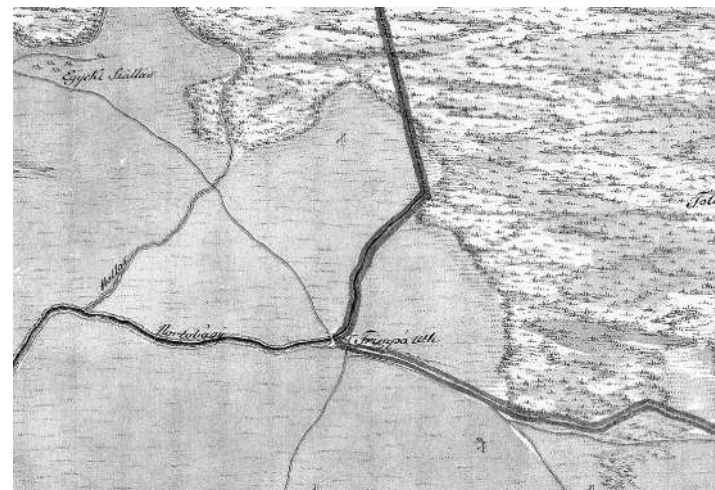
*Itt állok a rónaközépen,
Mint a szobor merőn.
A pusztát síri csönd fedé el,
Mint elfödik a halottat szemfödéssel.*

*Nagymessze tőlem egy ember kaszál;
Mostan megáll,
S köszörüli a kaszát...
Pengése hozzám nem hallatszik át,
csak azt látom: mint mozg a kéz.
és most idenéz,*

*Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?*

ŐSI ÖRÖKSÉG VAGY ALIG 150 ÉVES TÁJRONCS?

A tudomány és sokan mások számára is egészen az 1990-as évekig nem volt egyértelmű, hogy a Hortobágy (és a többi tiszántúli szikes puszta) több ezer éves, természetes képződmény vagy a 19. századi folyószabályozások terméke, azaz csak egy kiszáritott, elszikesedett, tönkrement egykori ártér (lásd részletesen a kutatástörténetet in: Molnár 2014a). Ma már tudjuk: a tiszántúli szikések nagyobb része több tízezer éve létezik (Sümegei és mtsai 2000, 2013), jellegében már a lecsapolások előtt is a maihoz hasonlóak lehettek (Molnár 2014a), azaz hazánk legősibb tájai közé tartoznak.

7. ábra. Közép-Európa legnagyobb összefüggő gyepterülete, a Hortobágy. A korábbi vélekedésekkel szemben a pusztát az elmúlt évszázadokban/évezredekben a tiszai árvíz már nem öntötte el, csak a mélyebb mocsarait töltötte fel. Bizonyított tény (Sümegei és mtsai 2000, 2013), hogy a szikések legalább 35 000 éve jellegzetességei a tájnak, ezért hazánk legősibb növényzeti típusai közé tartoznak. A térképen a Veresnád, tiszai vizekkel teli mocsarának és a hortobágyi ősi szikéseknek a találkozása a Hortobágy északi részén a Tirimpócsárdánál a 18. század végén (I. katonai felmérés, Hadtörténeti Intézet). A mocsarak ma már szántók, a gyepek viszont ma is gyepek.

Amikor a hortobágyi szik eredetéről, a Hortobágy kialakulásáról kérdeztük a pásztorokat, ők szintén zömmel a táj ősiségét, természetességét hangsúlyozták (pl. *maga a természet hozta magával / saját magától lett / Isten ilyenek teremtette / évgyökeres földek ezek / teremtéstől kezdve, Jézus teremtette / igazság szerint, a Természet! Nem az Isten tette oda! / én, mióta emlékszem, ott vannak.* Ismerve a tudomány és a pásztorok

közti információáramlás lassú és csekély voltát (Molnár 2011a, 2012d, 2014b), ez, a Hortobágy-szerzte meglévő tudás nem eredeztethető az elmúlt 20 év új kutatási eredményeiből. Az sem valószínű azonban, hogy az öregektől tanulták volna, hogy a szikespuszta ősi képződmény, hiszen ilyen jellegű állításokat a tájban élő ember nem szokott megfogalmazni. Sokkal valószínűbb, hogy az ősiség érzete abból eredt, hogy 40-70 év alatt nem tapasztaltak olyat, ami a szikesség lényegi változását jelezte volna (*időtlen idők óta* (szikes), *42 éve vagyok itt, de itt nem sokat változott*), és az idős pásztorok sem meséltek arról, hogy a táj régen egészen más lett volna (szemben pl. Gyimessel, ahol él még az egykori erdőirtás emléke, Babai és mtsai 2014). Erre utal az is, hogy az I. világháború előtti időkből a farkasokon, betyárokon (és a kevesebb erdőn, ill. az újkeletű műgyepeken) kívül nemigen említettek mást, ami a mai tájban lényegesen más lenne (kivéve a gázosodást) (Molnár 2012d)). A szocialista mezőgazdaság szikjavítási kísérleteinek kudarcai is megerősíthették bennük a táj megváltoztathatatlanságába vetett hitet.

Móricz Zsigmond is ősinek gondolta a Hortobágyot (A Komor Ló, 1934): „...A Hortobágy ezeréves, millióéves gyönyörűséggel nevet a gyarlandó emberi fajzaton.” Petőfi az éppen áradó Tiszán átkelve ér a Hortobágyra, ahol a következőt írja (Útirajzok. III. levél 1847. május 14.): „Némán merengve ül az őсныugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.” Számára tehát a puszta ősi, mozdulatlan.

Szintén a Hortobágy ősiségére utal versében Bodor Aladár (Hortobágyon, 1905)

„...Te vagy az utolsó kevély, pogány oltár,
Ki ős Ázsiából velünk vándoroltál
S mehtagadtak végül, ...”

Baja Mihály is a változatlanságot hangsúlyozta (Hortobágyon, é.n.):

„...S az a vasló, amely rajtad végigvágat:
Nyíl, mit az emberek a szívedbe vágat!
De néked nem árthat...”

AKIK NEM ÉRTIK A TÁJAT ÉS PÁSZTORAIT

Költőink, íróink között azonban sokan vannak olyanok is, akik nem értik ezt a tájat. Idegen nekik, mert keveset jártak ott és benne, vagy mert nem is kívánták megismerni. Csupán költői, írói eszköznek tekintik, saját érzésvilágukat vetítik ki rá. Ez nem lenne gond, ha a hasonlatok igazak lennének, ha a pusztát és pásztorait nem tüntetnék fel gyakran igaztalan módon.

Zsolt Béla például így írt (Hortobágy, 1933): „Az elmúlt hét csütörtökjén először jártam a Hortobágyon. Előre kell bocsátanom, hogy a felhős ég miatt nem láttam délibábot. ...A Hortobágyra sem a délibábert jöttem, hanem a valóságért. ...hogy megállapítsam, mi igaz a Hortobágyból? / ...Meghökentőbb, lesújtóbb látványban talán még sohasem volt részem.... / ...itt minden mozdulatlan, talán dacosan, aszketikusan az. ... / ...Nem mozdul rajta semmi, mert nincs minek mozdulni rajta; ... / ...a zene elkínzott jobbágy szolgálgeény nyöszörgése akkor is, ha a versben nincs semmi panaszos. ...színben és hasonlatban olyan siváran költőietlen, mint maga a sivatag (értsd: Kiszáradt a tóból..., a szerző).

(A Hortobágy) egy nagy kiütés, egy óriási sömör az ország testén... nehéz ezt a sebet hordozni egy országnak az infekció veszélye nélkül.... / A Hortobágyból, ebből az ősi sebből, ázsiai fertőzésből ki kell gyógyítani az országot ahelyett, hogy hamis regényességgel, erőltetett költészettel dekoratív vart raknak rá....” Egy másik művében még tovább fűzi e gondolatot Zsolt Béla (idézi Kodolányi 1941): „Mit lehet a műveletlen, kb. 150 szót használó hortobágyi embertől tanulni? Milyen alapon igazodjon hozzá az irodalom?”

Tanulságos Oláh Gábor és Ady Endre története is. Oláh Gábor naplója: *„Délután ki a Hortobágyra! Ady Endre a Hortobágyon! Óh, ennek a groteszk nagyszerűségét csak az foghatja fel, aki mindkettőt jól ismeri.”* Bakó Endre (2002) szerint másnap a pusztát akarták bejárni, de erős szél fúj, a szekér is nagyon rázott... Adyra láthatóan az összbnyomás hatott, nem hajolt közel a növényvilághoz, a pásztorok sem érdekelték... (vö. Móricz távcsővel és fényképezővel ment a Hortobágyra.)

Oláh Gábor: A Hortobágyon, 1904

*„Mert e roppant pustaságon
Nincsen élet, alusznak az emberek.*

...

*Templom ez, de hívők nélkül,
Felburjánzott ős telek;*

...

Déliabál álmodása, ...”

Ady Endre: A Hortobágy poétája, 1905

*„Alkonyatok és délibábok
Megfógták százszor is a lelkét,
De ha virág nőtt a szívében,
A csorda népek lelegették.”*

Hasonlóan lesújtó a véleménye Nádudvari Nagy Jánosnak és Bényei Józsefnek is. Verseikre nagy hatással lehetett a kor szellemisége, a „Természet” legyőzésének nagy terve:

Nádudvari Nagy János: Szépülő Hortobágy, 1950

*„A nyáj is eléhezett innen:
csak bíbic rítt az ég alatt.*

...

*De ez a pusztá, ez az álmos,
vágott már az új rend után,
amely a csaló délibábok
helyén igaz vizet fakaszt
és itt marasztja késő őszig
a menekülő szép tavaszt.”*

Bényei József: Csontváry: Vihar a Hortobágyon, 1969

*„Hasztalan már a barmok tunyasága,
a megbékélés párázó szava,
a mindentűrés ostoba erénye,
a Hortobágy Hortobágyinak maradni nem akar.”*

A Hortobágy kapcsán azonban valóban jogos a kettős érzés. Ősi táj, különleges, keleti rokonságú növény- és állatfajokkal, régire visszatekintő, fenntarthatóságát már bizonyított gazdálkodási formákkal. Ugyanakkor talaja gyenge minőségű, szántóművelésre alkalmatlan, a tájat használó pásztorok pedig sokszor marginalizálódtak emberek (bár a számadók társadalmi elismertsége egykor magas volt). A tájat extenzív módon használó pásztorok közül sokan máig őrzik őseik tudását, hiszen a legeltetés lényege, a jószág igénye alig változott. Ugyanakkor fizetésük már nem a régi. Kis János, gulyás (Taár Ferenc: A másik Hortobágy, 1984) így vallott: *„Nemcsak a szürke rezerva mán. Mi is azok vagyunk. Se nekik, se nekünk nincs jövőnk. Amit mi tudunk, arra mán nincsen szükség. Úgy vagyunk mi mán az állatainkkal együtt, mint szegény rokon a terített asztal mellett: nem merünk a levesből kétszer meríteni”.* Fontos hangsúlyozni azonban, hogy az elmúlt évtizedekben sokat változott a hagyományos legeltetés és az ősi állatfajta,

pl. a szürkemarha szerepe a nemzeti park természeti örökségének kezelési igényei miatt. A régi fajták és a pásztorok új feladatot kaptak: a legeléssel, legeltetéssel segítik, hogy a jövő nemzedékek is megélhessék e tájat, láthassák kulturális és természeti örökségét. Ez a pásztorok és tudásuk felértékelődését, megbecsültségük növekedését hozhatja.

A PÁSZTORTUDOMÁNY

*Szent György napkor, kihajtáskor,
akárkiből lehet pásztor,
Szent Mihálykor, behajtáskor,
akkor dől el, ki a pásztor!*

A Hortobágy, a szikes puszták valóban leginkább legeltetéssel hasznosíthatók. Az ehhez a legeltető állattartáshoz kapcsolódó tudást pásztortudománynak is nevezhetjük. Egy külsős számára meglepő lehet, hogy mennyi tudásra, mekkora odafigyelésre van szükség ahhoz, hogy valaki jó pásztor lehessen. Ezt maguk a pásztorok is megfogalmazzák: *Nem mindegy, ki támasztja a botot! / Az embertől függ, hogyan pásztorít! Melyik szárnyán tartózkodik, elébe áll... / Az állatot ugyanúgy (kell nevelni), mint a gyereket, ha mindentől óvod, gyenge lösz! / meg kell tanúni legeltetni, hogy juh maradjon (ne pusztuljon el). / Nem csak pásztor, egyenesen orvos is (legyen a jószággnak)! / Hosszú ez mire tanulja, az aztán már tudja, mire öreg!*

A pásztorokodás alapja az odafigyelés, a jószág szeretete, a mindenkori jelenlét: *A juhot úgy kell szeretni, mint a családot. / Egy pásztorembernek az a dőga, hogy a jószágot figyelje. / Nem a kunyhóból őriztük, a bojtárnak a marha mellett kellett lennie, ez iratlan törvény vót a Hortobágyon. / Abba benne kell űlni! (helyt kell állni); egy napot kihagyok, nem látok bele! / A rendes pásztornak érdeke is vót, azok a szívügyiben tartották az állatot. / Ezt meg kellett tanulni, a jószággal vele kellett*

érezni (a jó legeltetéshez). / A jószágot jól el kell látni! / Minden darab kötélre jusson jószág! (szoruláskor, ez a pásztorság lényege) / Mindenki azon vót, minél több tej legyen, akkor kaptak több pénzt.

A legeltetés kifejezés is jól mutatja, hogy az állatot nem hagyni kell legelni, hanem irányítani kell, különben leromolhat, a legelőt nem használja ki. A pásztorok így jellemezték a legeltetés lényegét: *mindig odaforgatták, ahol jobb mező vót, oda mentünk velek, lakjanak jól, a tippán a legjobb, a hagyományos mező / A lábával nem legel a juh! Legeltetni kell, itt eszel, nem mész sehova! / A jószág zsvány, capolni nem engedték, űsse le a fejit, előtte kell menni a jószággnak, mert csak gázolja a gyepet, ha lassan megy, akkor megeszi a száraz füvet is, és annál inkább iszik rá. / elterült gulya kapcsán: ha ezeket megmozgassuk, nem teszi le a fejét, megy inni, és csak utána eszik, így most elfelejti, hogy inna. Amikor néhány lefeküdt, kérődzött: nem baj, pihen egy kicsit, annál jobban legel utána / ha nem fűtt a szél, ment vóna a féreg miatt, eléje mentünk, feltartottuk / pontosan, mint a házvezetés (olyan a pásztorokodás) / a délelőtti legeltetés végén túl korán be akar menni a birka delelni: csak visszább csapom, legeljen még, kicsi az idő. Most nézzünk néhány konkrét példát, hogy megy a legeltetés!*

2010. május 27-e, Tószeg. Papp Imre juhász, 400 saját birkát legeltet. Pont reggel 5-re megy le a hodályba. Ellátja a hodálybeli dolgokat, felitat, majd pontban 6-kor nyitja a hodálykaput. *Na, lássuk, ma merre akar menni?* Délnek indult. Hamar letette a fejit, szépen, nyugodtan legelt a tippán és tarack uralta, *bodorkában* is gazdag, de amúgy viszonylag száraz, rövidfűvű legelőn. A kutya a lábunknál, mögöttünk. Mint nemsokára kiderült, csak fenyegetésként jött velünk, konkrét dolga azon a délelőttön nem akadt. Negyed 9-kor elértük a legelő itteni sarkát, ahol a birka megérezte a lucerna szagát. El is indult feléje. Imre bá kétszer rákiáltott: *Hova mész?! Hova mész?!* A birka megijedt, az egész nyáj megfordult, és elindult visszafelé legelve. Mi előtte baktattunk, mutattuk nekik a javasolt haladási sebességet. A birka szorgalmasan harapta a tippant és a perjét. Félúton a hodály felé, 9 óra körül Imre bá csak ennyit mondott. *Gyere, igyunk egy kávét! Ezek*

már hazalegelnek. És hazalegeltek. Ilyen, amikor a birka tudja a járását. Zavarás, terelés nélkül sokat és jót eszik.

Kis József, gulyás, természetvédelmi mérnök, Balmazújváros,
Tóth Gyula, juhász, Hajdúszoboszló
8. ábra. A pásztorok legeltetnek (nem legelni hagynak), azaz segítenek a jószágnak, hogy minél több és minél táplálósabb fűvet legeljen. (fénykép Molnár Zsolt)

Tóth Gyula nyájjuhász, 18 gazda 450 birkáját legelteti április elejétől november elejéig. 2012. június 8-ra már ő is a járásra szoktatta a birkáját, de legelője kicsi, most éppen nagyon kisült, *ha nem lesz eső, két hét múlva nekünk végünk van* - mondta. Délután mindig csak egy irányba tud menni, *a birka nem megy nappal szembe*. Délután kettőkor indítottunk. *Esőt mond a rádió, éhen ne maradjanak, hadd egyenek*, ezért eresztett egy órával korábban. *A birka álmos, érzi az időt* (valóban nagy front jön). Nem terül, csak megy. *A vén fogatlanok! Húzzák magukkal*

*a többbit, várják a rossz időt, azért békétlenek. Kerülgeti csak a fűvet, válogassa. Ha odavágná a fogát, másfél óra alatt jóllakna. Szabadálláson van a juh, gondolja, majd eszik még éjjel. Ha rázárnám az ajtót, most sietne enni. Menjünk, orruk likába fúj a szél. Sietnek. A felhős ég után kisütött a nap. Hirtelen összeállt a birka, fejüket a szomszéd hasa alá dugták. A széle megy körbe-körbe. Mindjárt igazítunk rajta, akkor szokott összeállni, ha sok a pöcsik. Megpiszkáljuk (hátról finoman rásétálva), a napnak háttal, de indítás után újból összeállt. Melege van. Pedig nincs jóllakva. Aztán csak megindul, de capol (csak megy, nem legel). Le se teszi a fejét, húzza az orrát a földön, megyen az átjáróra, haza akar menni. A vadtippan (avas tippan fűcsomó) nem szereti. Gondoltam, letarolom, bővítem (a legelőt). Kicsit azért eszik, de megint megáll. Nem nyúlok hozzá, hátha ez a kanálispart elcsalná őket. Háromnegyed óra után lassacskán tényleg elindult, elcsalta a kanálispart, majd szépen legelt. Csipegeti a bodorkát. Ez nem vénül meg, (már hamarébb) letakarítsák! Nem tudom beosztani, kicsi a terület. Ha nagyobb lenne, azt mondanám: *ma nem jövök erre, hadd pihenjen!* Aztán megint meglódult a birka. *Itt már pedig vót! Mit gondol, arrébb mi van? Hova rohan? Neee, neee! Fékezd magad, az Anyádat!* Gyula bá szerint az eső miatt nem mer enni a birka. *Egy húzásból kijöttünk vóna, most megy fel és alá*. Erősen füttyent kétszer, *át ne menjék a birka a szomszédba*, a szomszéd legelőjére. *A dereka visszafordult, de a tökéletlenek ott vannak elől*. A délután ilyen kínlódással telt. Ment a birka, lelassítottuk, majd evett, de megint nekiindult, mi meg lassítottuk. De azért végül is jóllakott. Gyula bácsi pászortudománya megoldotta a kérdést. Hazafele menet, negyed 9-kor, a hodálytól fél kilométerre elhagytuk a birkát azon a helyen, ahol már sokszor rövidre rágta a gyepet, de most megint zöld. *Nagyon idevágnyik, le vót étetve földig, újult, most tiszta, szereti a nyomorult. Ezt azért sugoratom* (tartalék), *ha este 9-kor iszik, utána itt lél valamit 11-ig, meg tud még vacsorázni*.*

Kis József gulyás, 12 gazda 170 marháját legelteti. 2013. október 8-a van. *Öt hete nagyon rossz vót a helyzet, nagy szárazság vót, nem vót hol egyen a marha*. Az egész legelőjét lejárta már, sehol sem volt már

etethető fű. *Költözzünk vagy ne?* Tavalý ilyenkor más legelőre mentek át, ahol több fű volt. Idén a gazdák úgy döntöttek, nem költöznek. *Rágassam a laposokat!* – mondták. *De nem ette a marha. Jött egy kis eső, megújult a fű. Megnyertünk ezzel két hónapot! A zóddel megeszi az avart is! Ha teljesen lerágtuk vóna nyáron, most fosna. Így nem fosik, van avar. Jó kondiban van, nem panaszkodunk. A dér után* (reggel egy-két órát deres volt a legelő), *egy kis zódet szed a tippanon. Ha behajtanám őket egyből a laposba, nem enne! Félgymorra már eszi, mintha oda lenne ragasztva a laposba. Találnak még mit enni egy hónap után is. Jóska a helyzetet elemzi: többre számítottunk ennyi esőtől, de kevés vót mégis. Hiába vót napos idő, nem tudott úgy nőni, az éjszaka fagyott. Most a tippan megállt (a növésben), de azért erősödött. A marha javult, jól tud lakni.*

Kota István gulyás a Génmegörző Kht. szürkemaráháját legelteti. 2012. augusztus 6-a, dél van. A porosálláson a marhák verték fel a száraz ganét az oldalukra, de utána kiálltak a gyepre, talán az nem olyan meleg. *A fedél alá csak hideg esőben állnak be ősszel.* Délután 2-kor itattunk. A jószág utána még elhevert, lekezeltünk két beteget. Negyed 4-kor indult el az eleje magától. *A szokásosnál korábban* – mondta Pista. *Nem baj, hamarabb lesz este, nem kell fél 11-ig legeltetni, mert hamarabb jóllaknak.* Háromnegyedkor már mind elindult. Szépen legeltek lefelé a Nyugati-főcsatorna felé zömmel leszáradt *tippanos, tarackos, pipaszurkálós* legelőn. Messzebről figyeltük őket, majd megkerülve a gulyát a mezsgyén elébük álltunk. Órákig a mezsgyén sétáltunk fel s alá, ne menjenek tovább. Nézelődtünk. *A szomszéd komám nagyon fél a gulyától..* – mondta Pista, *pecázik!* A jószág szépen terült, legelt, a selymékből csipegettek, a zsombék száraz fűvét ették, harapdálták a *vasvirág* és *cickafark* virágját, de a szúrós fajokat is csipegettek (útszéli bogáncs, kiséfészű aszat). Jót ettek a kopogóson, az avarost kevésbé kedvelték. *Ne böggj, egyél! Ha korán (8-9-re) bemennénk, nem állna éjjel, még így se! Elpákászolna.* Este kilenc után megmozdítottuk őket: *böggjön, szoptasson, ne hazafele álljon meg szoptatni.* Szépen lassan legelt a gulya hazafelé, mi hátulról kísértük. Az állás előtt kb.

egy kilométerre már csak hajtottuk őket a sötétben, a legelő ügyis kopár volt. Jobbról és balról volt két-két kisebb kutyáztatás, hogy tartás az irányt, vagy ne maradozzanak el: *Szólj neki! Neee! Fityúú!* (kerüld, tereld), *Tyiú* (gyere ide!), *eridjeteK vissza!* (a terelést befejezni). Amúgy ma a kutyákra nem volt szükség. Este fél 11-re értünk vissza – mégiscsak későn. Már jócskán sötét volt: *az Őreg elbújt, de emerről jön a másik, a telihold* – mondta Pista.

A PUSZTA LEGELTETÉS RENDJE REGGELTŐL ESTIG

*Sokan mondják, hogy a hagyományt kell őrizni.
Nem a hagyományt kell őrizni, hanem a jószágot kell őrizni.
A hagyományt, azt szeretni kell, meg tisztelni kell,
de én szerintem a jószágot kell őrizni.* (Barta Sándor, gulyás)

A legelőn minden nap más és más, mégis van egyféle rend a legeltetésben, megvan a *jószág járása*. Nézzük, hogyan is zajlik egy nap!

A jószágot reggel a pásztor indítja vagy ha úgy van szoktatva, magától indul. Ha időben indul magától, a pásztor hagyja, ha túl korán indulna, akkor gyakran visszatartja, ha nem akar indulni, indítja. *Ha túl korán kihajtod, lehever!* Ködben, harmatban, dérben később indítanak, vagy éppen – meleg napokon – harmatban legeltetik a száraz *tippant*, *ne törje*. A reggelit a pásztor gyakran már a legelőn fogyasztja el, amikor a jószág megnyugodott, megterült. A pásztor vagy megadja az aznapi irányt, vagy a jószágnak engedi át a döntést: *reggel arra megy, amerre akar, aztán ha fordítani kell, megfordítom* (pl. a mezsgyén). / *Itt forgolódik a laposban, szánt szándékkal nem akarom zavargászni, vagy erre indul vagy arra* (aztán egy harmadik irányba indult...). / *Ahol jól érzi magát, oda engedjük, ha dél felé megy, megyünk oda, ha észak felé, akkor oda.*

A legeltetés közben a pásztornak sok mindenre kell figyelnie – mi-közben ‘csak’ áll vagy sétál a legelőn. Többek között, hogy nyugodtan

legeljen a jószág, terüljön, ne rohanjon, lakjon jól, olyat egyen, hogy igyon rá. Szokja meg a járást, lehetőleg magától menjen, ne kelljen zavarni, kutызtatni, minél kevesebb energiával lehessen irányítani. A pásztor szakaszolja a legelőt, odatereli a jószágot, ahol a legjobb neki, vagy amit feltétlen le kell legeltetni. Közben figyel, monitorozza őket, mit szeret éppen enni, van-e beteg, megfigyeli az egyes egyedeket. Figyel arra, hogy ne csak a friss újulást, hanem az avaros gyepet is egye, de a bodorkását csak óvatosan – azaz összeállítja a napi-heti menüt (Meuret és Provenza, 2014). Ha nincs jó legelő, megkeresi a legjobbat, de közben tilosba ne menjen, vagy éppen menjen..., de a jószág el ne vesszen. Igyon időben, de ne túl korán, ne túl későn, és lehetőleg megfelelő vízből. Deleljen nyugodtan, de ne túl sokat, ne is túl keveset. Éjszaka nyugodtan pihenhessen, ne csípje a szúnyog, ne pákászoljon el. Vegyük ezeket sorra!

Mivel a pásztor fő célja, hogy hízzon a jószág, nagyon fontos, hogy nyugodtan legeljen, lakjon jól. *A legelést kell megúnatni vele, meg a vizet, mindig csömörben legyen! / Ahol fogja a hely, oda ment az ember. / Régen egy bojtár elől ment, ne siessen, legeljen, furulyázva ment elől a juhász.*

A nyugodt legelést többféleképpen jellemezték a pásztorok. *Akkor legel jól a marha, ha úgy szét van terülve, hogy nyulat hajkúrászhatsz közötté, s nem ijed meg. / Na, kiterült, szélnek legel, milyen szépen nekiterültek a birkák! / Félholdra legel a juh. / Elborult úgy, de szépen vannak, mint a felhő. Akkor legel nyugodtan, amikor már jól van lakva, éhesen csak megy. Ha nyugodt, úgy legel, mint az óra, minden lépéssel a marha körbelegeli magát, a birka elforog, akár egész nap. / Nyugodt helyzetben a marha szinte állva legel, lassan lépkedve legel, majd lép 5-10-et, majd megint legel, a gulya így szép lassan halad, mind eszik, esetleg néhány kérődzik vagy lefekszik, egyik sem rohan, a borjak olykor szopnak, ilyenkor néha lemaradnak a gulyától. / Most felszopnak, megcsendülnek (ha kutызával fordítanánk, összeforogna, nem enne, keresné a borját). / A birka fel, majd alá legel a Hortobágyaljban szép lassan haladva-terülve, negyven perc egy oda-vissza menet. / Lábunkig legel a juh, nem fél, nyugodtan legel.*

9. ábra. Amikor terülve legel a jószág, nem látszik a feje, mindegyik nyugodtan eszik. Ha a jószág stresszelt, sokat zavarják, akkor kevesebbet eszik, kevesebb tejet ad, kevésbé hízik. (fénykép Molnár Ábel)

A pásztor legeltetés közben folyamatosan figyel, monitorozza a jószágot, nézi, mit eszik, éppen aktuálisan mire mekkora az étvágya. Ez a tudás kell ahhoz, hogy a legelő kihasználását és a jószág hizását harmonizálni lehessen, be lehessen állítani a napi menüt. *A tippan hányja a fejét, a marha most nem eszi nagyon, elvan inkább a laposban, ott zódebb a mező. / A laposban most elvan, jól érzi magát, nem vót víz, a pipaszúrkáló nem tudott megnőni, marják a gyepet. / Most ebben a meleg időben nem szeret a tippanon lenni, nem fogta a hely, bár nem volt száraz. Néhány héttel később: most már van harmat, reggel elvan a jószág a vizes tippanon, volt egy kis eső – csinált egy kis újulást. Mi nem látjuk, de a jószág érezheti. Délután is jól elvan a tippanon, a meleg ellenére. Elengedtem, felmentek a partosra, a tippanra, de fél óra után lementek a tippanosról. / Harmaton ott is elvan, ahol nem szokott annyit időzni. /*

Vizes időben lekente a birka a tippant, amíg nem esett az eső, nem evett belőle. / Rámennek erre, ahol el van dúrva (csatorna helye, többféle növénny nő rajta), aztán mennek rajta, gondolom, mer' zödebb, ilyen porcinos. A napi menü sokféle lehet. Például egyetlen délután az alábbi foltokat rakta sorba a jószág és a pásztor aktuális közös döntéssorozata: először a löszgyepet járta a marha, majd lementek a szíkre, onnan a laposba. A laposban 2-3 órát legeltek, majd visszamentek a szíkre, és este 7 és fél 9 között a löszgyepen fejezték be a napot, szépen lassan az állásra legelve.

Nyugodt legelés közben figyeli meg a pásztor az egyes egyedek viselkedését is. *Mind egyéniség! Egyik a társaságot szereti, a másik fél a többitől... / Ez szíllel – mindig szélen jár, nem eszi le az előljáró előle. / Ez egy egyéniség! Ha van olyan, hogy egy hely tilos, mindig van bátorsága megpróbálni, hátha jönnek utána. / Elöl jár az élelmesebbje, lekapkodja a javát, ami hátul szeret járni, az lustább. / Van, ami mindig elől vagy hátul jár, a csálé/kaszka mindig a gulya közepin van, valamelyik mindig a gulya szélén, de azt most nem látom... / Ha sokat esik az eső: akkor mind első akar lenni, szalad, lekap néhány falatot, megint szalad, azt hiszi, máshol nem vizes. Főleg akkor, ha az ember nem áll elébe. Ha a kutyával eléállunk, akkor csendesedik. / A hétszázaz gulyánál nem látok közé – azaz túl nagyszámú a jószág, nem lehet őket egyesével megfigyelni. / Kétszáz birkát még megjegyeztek egyesével, többet már nem lehet.*

A pásztor célja, hogy minél inkább magától menjen a legelés, ne kelljen a jószágot zavarni, kutyáztatni, minimálisan kelljen irányítani, fordítani. A stresszelt jószág kevesebbet eszik, kevesebbet hízik, miközben a pásztoroknak is több baja van vele. A jó pásztor gyakrabban terel sétálással, elébeállással, előttejárással, mint kutyával. A marha és a juh is közösségi állat, nemigen hagyják el egymást. Sokszor lehet abban bízni, hogy a csapat egyik része magához vonzza a másik, rossz irányba menő másik részt (nem baj, majd a hátulja idehozza őket). A pásztor próbálja úgy csinálni, hogy a legkevesebbet avatkozzon be. *Ha nem akarnak megállni, megyünk arra, amerre jobban elvannak. /*

Eléálltunk: rálép a papucsomra, annyira igyekszik (sarjút eszik). / Nem szeretem itt (kicsi a hely), mire elterül, meg kell fordítani. / Itt nem háborgassuk (ellegel), sajnálom a kutyát, meg a marha lábát (nem kutyázta-tunk). Fontos, hogy a váltórendszerben dolgozó pásztorpáros *formán legeltessen. / Ha nagyon orrra vágja az ember (kutyával), megindul visszafele, ez meg emerre (kettészakad a nyáj). / Ha most kiengedem az oldalát a partra, kirántja a többit az aljból, ahol amúgy szépen legel. Juhászoknál előfordul a botra ugattatás, amikor a kutya hangja terel, anélkül, hogy ő maga megkerülné a nyáját.*

Olykor elég néhány határozott fütty vagy kiáltás a rossz irányba mozgók irányítására, és az a néhány marha vagy birka, amelyik a tilos felé tart vagy nagyon siet, megáll, visszafordul, de legalább lelassul (*hé, vissza! gyere csak! / a fütty iderántsa, capon idejön / nee!* (erre kicsit lassul vagy visszafordul)). *A magyar tarka megfordul, és már le is üti a fejét, ez a szürke menetel, mint a katona. Megyek, fordítok rajta (azaz erősebb beavatkozásra lett szükség, oda kellett menni lóháton). / Ha a gulya mégis kettéválik, kutyáztatni kell. A zavartabb jószág, amelyik még nem szokta meg tavasszal a járást, érzékenyebb. Ha rákiált a pásztor, nem csak 5-10 mozdul meg, hanem akár az egész percekig rohan! Ilyenkor óvatosabban kell beavatkozni.*

Délután magától indul a jószág vagy indítani kell. A legeltetés hasonlóan zajlik, mint délelőtt, de gyakran a legelő más részére mennek legelni. *Délután jövőnk árnyéknak, nem süti a fejit a nap. / Délután el van a gyengébb mezőn is, éhgyomorra keresi a minél jobbat.*

Ilyenkor már arra is nagyon figyelnie kell a pásztornak, hogy estére jóllakjon a jószág. *Ha későn engedjük ki, este leragad. / Gyomoridegen van, nem lakik jól estig, tudja, hogy nincs otthon semmi, mégsem eszi meg a sást, rohan, mintha a víz tetejéről enne – csak egy-egy szálát eszik – válogat. Kétfőfára ehethné, de nem, csak egy-egy szálát eszik... Ez nem legeltetés, ez csülkölés! / Caplat, nem teszi hozzá a fogát, pedig este van. Azt hiszi, arrébb jobbat talál. / Este egy óra alatt összeszedi magát (mert fél, hogy éhenmarad). / Egész nap szalad, este lecsendesedik, tudja, hogy jól kell laknia. / Na, vacsoráznak, be vannak szarva!*

A behajtás előtt lassan az állás felé fordul a csapat vagy odafordítja a pásztor, és hazalegeltet. Ha nincs már legelő az állás környékén, ott már csak hajtja a jószágot (*kutyával összeszedjük, capon hazamegy*). Sötétedés előtt vagy után érnek az állásra, tavasszal és kora ősszel 7-8 óra között, aszályos nyárban 9-11 között.

A PÁSZTOR VISZONYA A JÓSZÁGHOZ

Aki nem szereti a jószágot, ne álljon mellé.

Mint a fenti idézetek is gyakran hangsúlyozták, a pásztor számára a jószág a megélhetést jelenti: *a papnak az oltárról, kerülőnek a határból, juhásznak a hodályból kell megélnie / a birkának a szara is arany! / Mindenki azon vót, minél több tej legyen, akkor kaptak több pénzt / a pásztor arra vigyázott, egyből kettő legyék (öszre szaporodjon a jószág) / (az volt a fontos, hogy) ősszel minden darab kötélre jusson jószág (ne pusztuljon el nyáron) / a rendes pásztornak érdeke is vót, azok a szívügyiben tartották az állatot. A gazdák úgy is igyekeztek a pásztor érdekét növelni, hogy tarthatott saját jószágot a gulyában, nyájban. Ha nem volt saját józága, adtak neki tizet: *a pásztor úgy pásztor, ha neki is van közte, amúgy csak kényszerből vót mellette, akko' mi köti oda az embert, ha (neki) nincsen közte?**

A jószág szeretete a legfontosabb. Ha rákérdezőnk, hogy mitől jó egy jó pásztor, legelőször azt válaszolják: *szerezse a jószágot! A pásztorok szerint a juhot úgy kell szeretni, mint a gyereket / ez a jószág mitőlünk vár (élelmet, odafigyelést) / a birka még nem tette csúffá az embert, ha vigyáz rá (az ember) / még nem született olyan jószág, hogy a juhot csúffá tegye (azaz hasznosabb lenne) / ha a gazda nem szereti tiszta szívből, (hanem) első a család, második a birka, (akkor baj van). Akkor jó a pásztor-jószág viszony, ha a pásztor úgy közé tud nézni (menni) a józágnak legeltetés közben, hogy nem zavarja őket, nem kelt bennük félelmet.*

A pásztor fő feladata a jószág jóltartása: *a jószágot jól el kell látni / a szájáról szép a jószág!* A jóltartásnak része, hogy szükség esetén tilosban is legeltetnek, a szomszéd legelőjén, szántók szélében, lucernásban (*mentem a szomszédba, az enyémet spóroltam / éjjel mentünk lopni a lucernafődre*). Fontos az is, hogy télre elegendő és jó minőségű széna készüljön: *a takarmányszédéstől csak a temetés az első / minden jószág a szájáról szép, a szénát nem kettévágni kell, tegyen mellé, meg tengerit, ne csak csutkát (kukorica szarat), sőt, meg hordja a vizet.*

A pásztorok szerint a jószággal együtt kell érezni: *ezt meg kellett tanulni, a jószággal vele kellett érezni (a jó legeltetéshez) / én bízok abba a jószágba, én neveltem! / sok esetben keresi az ember közelségét a beteg jószág. A pásztor-jószág viszonyánál fontos az is, hogy a pásztor ne féljen a jószágtól, pl. az erős bikáktól.*

A pásztor tanul a jószágtól a jószágért: *mi úgy beszélgettünk velük, mint én most magával.* A pásztor érti a jószág viselkedését (*a pásztorembernek megmutassa a jószág az időjárását, alig lehet vele bírni, azzal árulja el, hogy bolond idő lesz*).

A kutyához kettős a viszonyuk: egyrészt munkaeszköz (addig tartják, amíg érdemes, amúgy eladják, felakasztják), másrészt a jó kutyának öreg korában örökkenyér jár (*borzasztó jó kutya vót, örök kenyér vót neki adva*). A pásztorkutyát nem illik simogatni, kényeztetni (*az ennivalót a számból is odaadom, de nem szeretem fogdosni*), bár sokszor van kedvenc... Egyes pásztoroknak a szakmájuk kapcsán a kutya lett a legfontosabb. Ez a hobbijuk, erről beszélgetnek legtöbbit pásztor-társaikkal. Nevelik, cserélik őket, díszes nyakörvet készítenek nekik.

A pásztorok szeretik foglalkozásukat. Ezt ki is mondják: *szép vót a pásztorság, (de) a viselet nem vót könnyű / a pásztor, ez egy külön felfogás (szemlélet), élveztem / régen sok jószág vót, nyugodtabb vót az élet, vót pásztor, rendbe vót tartva minden, meg vótak becsúlve a pásztorok / én nagyon szerettem azt a hivatást! (kondás volt).* Sok pásztor a mai napig büszke arra, hogy ő pásztor.

Az utóbbi 10-15 év agrártámogatásainak egyik fontos mellékhatása, hogy rontják a pásztor-jószág viszonyt. A pásztor ma már sokszor nem

a jószágból, annak húsból, tejéből él, hanem a létszám számít. Már nem annyira fontos, hogy jóllakott-e, hízik-e. Az a fontos, hogy darabra meglegyen (*fedje le a területet*) (pl. 0.5 állategység / hektár). A jószágseretet, igaz lassan, de múlik, kopik.

A TÁJHOZ, IDŐJÁRÁSHOZ, LEGELŐHÖZ, NÖVÉNYEKHEZ VALÓ VISZONYUK

Én is sokszor el vótam keseredve. Itthagynom a pusztát! Megszökők inkább! De aztán, ződült a mező, szípen kikerekedett a gulya a jó fűvön, az ember elfelejtette a keservit: mégiscsak ez a legszebb ílet, ez a szabadság!
(Kis János, gulyás, in: Taar Ferenc: A másik Hortobágy, 1984)

A pásztor benne él a tájban. Ez nem közhely, még a mai pásztorok is évente 100-200 napot töltenek el a pusztán, megtapasztalják a természetet, annak változásait. A pásztorok általában büszkék arra, hogy a Hortobágyra születtek: *én is a Hortobágy lelke vagyok, a Hortobágy pártján vagyok*. Szeretnek a Hortobágyon élni: *a Hortobágyra születni kellett, aki nem ott született, 1-2 hónapra elment / a Hortobágyon van liba, daru, mindig gágognak, kurjongatnak, az embernek ez tölti ki a kedvit / reggel 3-kor kihajtás, az vót a legszebb, azt szerettem, ha nem vót szűnyog, szundítottam, kelt a nap, énekeltek a pacsirták / piritottam a lebbencset, olyan illata vót, mint a Henkelnek! Olykor szomorúan nézik, hogy szülőföldjük periferián van (itt, ez, Isten földje – itt nem figyelnek az emberre, nem irtják a szűnyogot...)*. A várost, főleg a fővárost nem szeretik: *nem bírom az otthoni kényelmet és nyugalmat / a város olyan nekem, mint a börtön / na, felbúttál, Te is fenn vagy Öreg (Nap)? De jó vóna, ha már sütnél, Öreg! Pesten emeletes házban nem látnak őket ott (ilyet), nem mutatja a Természet, elbúvik a végtelenségben*. A pusztaszeretetéhez kapcsolódik, hogy igyekeznek tisztán tartani: *a Föld napján (ápr. 22-én) összeszedtem a téglát (ami szemét a legelőn)*. Egy másik pásztor, ha kisebb szemetet talál, botjával lenyomkodja a föld alá.

A Hortobágyon nem könnyű az élet, mint láttuk, gyakran sújtja aszály vagy éppen sok víz. A Hortobágygal, természettel, időjárással szemben a pásztorokra a nagy elfogadás, türelem a jellemző: *az idő a gazda / mindig kihúztuk valahogy... / egészség legyen és jó idő, a többi elmegy a maga útján / rossz idő után jó következik, de hogy mikor, azt nem tudom. Ha sok a csapadék, szárazság jön. Nem tudom, reménykedem, talán igazodik, nem okos itt a római pápa sem / kéne egy kis eső, le van sülve a mező, (de) majd csak lesz / a Természetet nem lehet, csak ideig-óráig átalakítani / a Természetnek is pihenni kell (télien)*. A táji adottságokat a pásztorok legtöbbször tiszteletben tartják. Egy belvizes szántót a TSZ beszántott. *Azt mondta az öreg, majd megjön annak a gazdája! De az a miénk (mondta a TSZ-elnök). Nem, az a vízé!* A szikes, kopár legelőket nem szívelik a pásztorok, de eltűrik őket. Úgy fogalmaznak: *azért teremtette az Isten, hogy lyuk ne legyen; hasznavehetetlen, mer' nem termőföld*.

A hortobágyi legelő állapota gyakran nem ideális. Vagy sok víz van rajta, vagy száraz, kopár. Ez az alapja az egyik legelterjedtebb pásztormondásnak: *Nekünk két Isten kell, az egyik csepegtesse, a másik szárítgassa*. Abban azonban biztosak, hogy hosszú távon megfelelő lesz a legelő (*a legelő nem tud leromolni / mindig vót valahogy*). Úgy tartják azonban, hogy a pásztor is tehet azért, hogy a legelő hosszú távon is megfelelő állapotban maradjon (*kíméltük, szakaszos legeltetést folytatunk / szarattunk magunknak legelőt*). Sajnos ez az odafigyelés is csökken az utóbbi évtizedekben (lásd alább).

A pásztorokban van egy alapvető szeretet az élővilág felé (*két évig nem tudtuk áthozni a vályút! mire kiértünk, aláfészkelte a banka, felemeltük..., na, már megint... / (az ugartyúkot) naponta felvettem, hogy mennyit nőtt / illatos kis virág, belefeküdtem, nem bírtam annyit szívni... / vótam az unokákkal virágozni (virágot szedni), szarkaláb, pipacs, szépek! / átkozott számártövisk (itt: útszéli bogács), milyen szépen virít!). Egyszer egy pásztor egy addig nem látott, szép növényt védett a legelés elől (selyemkóró, amúgy egy most megjelent, veszélyes inváziós faj): *viszek ki vizet, meglocsoltam, a kecske nem eszi, szedtem, ha jön majd**

tanár úr, megmutatom (és megkérdezte a nevét). Ugyanez a pásztor egy másik inváziós fajt is terjesztett: *végigszórtam a (legelő) szélét olajfatermással* (ezüstfa).

A pásztoroknak a legelő növényeihez jellemzően haszonelvű a viszonya: *addig ismerem, amíg nekem jó, amíg engem érdekel, addig vagyok benne otthon / minden kismadárkának megvan a haszna* (elképzeltető, hogy ezt a gondolatot az iskolában tanulta az illető). A haszonelvűség úgy is jelentkezik, hogy egyes káros állatokat lelkiismeretfurdalás nélkül elpusztítanak: *na, ez eszi le nekünk a gypet, a szöcske (=sáska) / ő is azt a füvet eszi, mint a birka* (és botjával elnyomott egy amúgy védett sisakos sáskát – bár tudta, hogy védett!). A vetési varjút többek között azért nem szeretik, mert belepiszkít a vályúba.

A haszonelvűség olykor jól megfér a védelemmel: *novemberben, decemberben, mikor a hó leesett, hurokkal fogtuk a nyulat, később* (januárban-februárban) *már sovány, nem fogtuk, lucernát hánytunk neki, jövőre is legyen* (elég nyúl)! Meglepődve tapasztaltam, hogy a vadnyúl olykor személyes tulajdon volt: tavasszal a kicsi nyúlnak *kivágtuk a fülit, mint a birkánál, ha a szomszéd megfogta, mondtuk: ide a nyulat, az enyém!*

A nemzeti park és a TV, iskola hatására megjelent, és lassan terjed a modern természetvédelmi szemlélet is (*a nemzeti parkban nem permeteznek, eltömték a csatornákat, unokáinknak is maradjon* (természeti érték) / (*a nemzeti park*) *meg akarja őrizni az ősi pusztai életet / 50 év múlva nem lesz egy fa, hogy a hűvösébe álljunk, a Kékbolygót hallgatom a rádióban, Mangel Gyöngyit. A ganéval* (ezzel tüzel) *legalább 15 fa életét megmentem* – erre büszke). A legtöbb pásztor azonban nem érti az új szemléletet: *egy madár többet ér* (nekik), *mint egy csapat tehen!* Egy kiskunsgági pásztor gondolata jól mutatja a kétféle világnézet nehéz összeegyeztethetőségét: *azt megértem, hogy a tűzok védett, a húsa fogyasztható, de ez?* (és rámutat egy olyan védett fajra, aminek népi neve nincs, a jószág nem eszi, Sadler-imola). A tűzokot évtizedek óta védi a magyar természetvédelem. A TV-ben, újságban, szórólapokon sokszor kerül szóba, jelentős agrártámogatás jár akkor, ha a gazda tűzok-

barát módon gazdálkodik. Mégis, a védelem céljaként a pásztor nem a faj ritkaságát, veszélyeztetettségét élte meg. Abban reménykedik, ha majd egyszer sok lesz belőle, lehet majd megint vadászni, enni.

Arra a kérdésre, hogy gyerekkorukban volt-e természetvédelem, a pásztorok így válaszoltak: *akkor az ember még vigyázott a földre / nem volt szükség természetvédelemre*. Ezek a mondatot azonban nem a mai értelemben vett természetvédelemre, hanem a helyi ember helyi erőforrásainak tudatos védelmére utalnak (Imreh 1993).

Egyes jólelkű pásztorok azonban segítik az értelmetlennek tartott természetvédelmet is. Például a pozsgás zsásza egy apró állományának védelméről ezt mondta egy pásztor: *odaállok, ott van az a kis békanyelv* (sic, én mondtam neki ezt a népi nevet egy évvel ezelőtt), *ha erőt kap, hadd nőjön; gallyakkal betakartam, ne egye le a birka, három kis bokor van a gally alatt*.

A pásztorság értékrendje az idős pásztorok szerint az utóbbi évtizedekben sokat romlott: (a mai pásztorok) *magukat tették fontosnak, nem a jószágot / a 70-es években* (bejött a) *Riga motor, apám mondta, vége a pásztorkodásnak / szakaszosan kéne legeltetni, de ki foglalkozik véle! / gyakran megkutyáztatja* (azaz nem kíméli a jószágot) / *nem megy vele, hodályból legeltet* (nem áll a birka mellett, nem követi, nem irányítja). Többen sajnálják, hogy ma már nem a régi rend szerint pásztorkodnak a fiatalabb pásztorok: *ez a múlté, mer' a múlté! / a mostani juhászok nem tudják* (olyan jól), *mint a régi juhászok*. Az egyik ok, hogy ma nincsenek megbecsülve a pásztorok, a pásztoréletet *csúffá tették / melegben 3-4-szer itattunk, az is jó vót! / most mán nincs itt semmi, amiért meg lehet dolgozni!*

Ezen állításokban sok igazság lehet, ugyanakkor egy fiatal pásztor így fogalmazott: *én itt érzem jól magam, itt a pusztán, nem adnám semmiért ezt a földet!* (a Hortobágyot), *pedig 470 ezret kerestem Salzburghban*.

ZÁRÓGONDOLAT

Zárásként álljanak itt Gojdár István orosházi juhász szavai a szikes puszta illatairól (1997, akkor 50 éves volt): *Amikor itten löszáll a köd, mög az este, mög az a végtelen csönd, oszt akkor hatalmas nagy pelyhekben elkezd a hó hullani, az egy külön világ. Akkor az is egy külön világ, amikor tavasszal mindezt fölcseréli a napnak az az enyhe kis melege, amire ebből a kőkemény földből kis apró csíráként a fű előbújik, és amikor a kamillának legelőször megérik az illata vagy magának a fűnek ezt mögig nem tudnám fölcserélni semmivel. Akkor, amikor utána kihánnya a veresnadrág a kalászatát, oszt amikor az esti szellőbe a harmat löszáll, oszt akkor megborzolja a pusztát, oszt akkor annak a millió illatnak a keverékét hozza az embör felé, nincs az a dezodor a világon, ami ezt túltenné, ez mögig egy külön világ. Akkor az is egy külön világ, amikor lesül a mező, oly kopár, hogy amikor leesik a tizfilléres vagy az a gombostű, möglátni, úgy lesül, oszt amikor erre a lesült mezőre mögig leszáll a harmat, oszt ennek a lesült mezőnek az illata előgyün a megpuhult avarral, amit a harmat idéz elő, annak mögig van egy olyan varázslatos illata, hogy azt mögig nem tudnám odaadni semmiért, olyan, mint egy mesebeli álom. Hát ez mindég ilyen, ez mindég ilyen.*

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm az alföldi pásztoroknak, hogy csatlakozhattam hozzájuk legeltetésük során, hogy türelmesen válaszoltak kérdéseimre, és hogy olyanokra tanítottak, amiket *könyvből nem lehet* megtanulni. Különösen köszönöm Barta Sándor (Kunmadaras), Berczi Imre és fia Imre (Kunmadaras), Kis József (Balmazújváros), Kota István (Ohat), Máté János és felesége Margit (Bököny, Sarlópuszta), Molnár József (Nádudvar), Nagy Imre (Hortobágy-Máta), Nagy István (Püspökladány), Sáfian László és Lajos, feleségük Ibolya és Erika (Hajdúsámson),

Szalai Imre és felesége Erzsébet (Kunmadaras), illetve Tóth Gyula és felesége Mária (Hajdúszoboszló) segítségét, vendégszeretetét, barátságát.

HIVATKOZÁSOK

- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt, „*Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben, (Traditional ecological knowledge and land use in Gyimes (Eastern Carpathians)*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest-Vácrátót, 2014, 173.
- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt, *Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians*, *Agriculture Ecosystems & Environment*, 2014, 182., 123–130.
- BAKÓ E. ndre, *A Hortobágy a magyar irodalomban*, Hortobágyi Kht., Hortobágy, 2002.
- BERKES, Fikret, *Sacred Ecology*, Harmadik kiadás, Routledge, New York, 2012.
- BERKES, Fikret – COLDING, Johan – FOLKE, Carl, *Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management*, *Ecological Applications* 2000/10., 1251–1262.
- BIRÓ Éva – BABAI Dániel – BÓDIS Judit – Molnár Zsolt, *Lack of knowledge or loss of knowledge? Traditional ecological knowledge of population dynamics of threatened plant species in East-Central Europe*, *Journal For Nature Conservation* 2014/22., 318–325.
- GUGIČ, Goran, *Managing sustainability in conditions of change and unpredictability – the living landscape and floodplain ecosystem of the Central Sava River Basin*, Lonjsko Polje Nature Park Public Service, Krapje, Croatia, 2009.
- HERMAN Ottó, *A magyar pásztorok nyelvükincse*, Királyi Magyar Természettudományi Társulat Budapest, 1914.

- IMREH István, *A természeti környezet oltalmazása a székely rendtartásokban = Európa híres kertje, Történeti ökológia, Tanulmányok Magyarországról*, (szerk.) R. VÁRKONYI Ágnes – KÓSA László, Orpheusz, Budapest, 1993, 122–140.
- JOHNSON, Leslie Main – HUNN, Eugene, *Landscape ethnoecology. Concepts of biotic and physical space*, Berghahn, New York – Oxford, 2010.
- LUBY Margit, *Fogyó legelőkön*, Athenaeum, Budapest, 1942.
- MEURET, Michel – PROVENZA, Fred, *The art & science of shepherding. Tapping the wisdom of French herders*, Acres – Austin, France – USA, 2014.
- Magyar Népzene Tára VII. Népdaltípusok 2.* (XV–XXXV. típus. 1–434. sz. dallam.), JÁRDÁNYI Pál rendszerében szerkesztette [és a bevezető tanulmányt írta] OLSVAI Imre, munkatársak BERECZKY János, DOMOKOS Mária, PAKSA Katalin, PÁL Máté, TARI Lujza, [angolra] fordította GOMBOS Imre, Akadémiai, Budapest, 1987.
- Magyar Népzene Tára VIII. Népdaltípusok 3. A, B.* (XXXVI–LXV. típus. 1–1109 sz. dallam.), sajtó alá rendezte [és a bevezető tanulmányt írta] VARGYAS Lajos, főmunkatársak DOMOKOS Mária, PAKSA Katalin, munkatársak BERECZKY János, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, SZALAY Olga, lektorálta VIKÁR László, [angolra] fordította GOMBOS Imre és POKOLY Judit, Akadémiai – Balassi, Budapest, 1992.
- Magyar Népzene Tára IX. Népdaltípusok 4.* (LXVI–XCI típus. 1–764. sz. dallam.), sajtó alá rendezte [és a bevezető tanulmányt írta] DOMOKOS Mária, főmunkatárs OLSVAI Imre, munkatársak PAKSA Katalin, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, SZALAY Olga, lektorálta VARGYAS Lajos, [angolra] fordította POKOLY Judit, kottarajz KOVÁCS Donát, Balassi, Budapest, 1995.
- Magyar Népzene Tára X. Népdaltípusok 5.* (XCII–CXXV típus. 1–826. sz. dallam.), szerkesztette [és a bevezető tanulmányt írta] PAKSA Katalin, főmunkatárs OLSVAI Imre, munkatársak DOMOKOS Mária, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, SZALAY Olga, BERECZKY János, lektorálta VARGYAS Lajos, angolra fordította POKOLY Judit, kottarajz KOVÁCS Donát, Balassi, Budapest, 1997.

- MOLNÁR Zsolt, *A hazai (elsősorban a tiszántúli szolonyec) szíkes növényzet magyar nyelvű tudományos szakszókincsének változása az elmúlt másfél évszázadban*, Kanitzia 2011a/ 18., 29–52.
- MOLNÁR Zsolt, *A hortobágyi pásztorok növényzetismerete*, Botanikai Közlemények 2011b/98., 133–172.
- MOLNÁR Zsolt, *Hortobágyi pásztorok hagyományos ökológiai tudása a legeltetésről, kaszálásról és ennek természetvédelmi vonatkozásai*, Természetvédelmi Közlemények 2011c/17., 12–30.
- MOLNÁR Zsolt, *A Hortobágy pásztor szemmel. A puszta növényvilága*, Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány, Debrecen, 2012a.
- MOLNÁR Zsolt, *A hortobágyi pásztorok növényosztályozása, a vadon termő növények ismertsége és néven nevezettségé*, Crisicum 2012b/7., 153–207.
- MOLNÁR Zsolt, *Classification of Pasture Habitats by Hungarian Herders in a Steppe Landscape (Hungary)*, Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 2012c/8., 28.
- MOLNÁR Zsolt, *Hortobágyi pásztorok tájtörténeti és vegetációdinamikai ismeretei*, Botanikai Közlemények 2012d/99., 103–119.
- Molnár Zsolt, *Szik és szik – Növényzeti és talajtani tudományos fogalmak változása az elmúlt 150 évben*, E-nyelvmagazin, 2012. március 6., <http://e-nyelvmagazin.hu/2012/03/06/szik-es-szik-novenyzeti-es-talajtani-tudomanyos-fogalmak-valtozasa-az-elmult-150-evben/>
- MOLNÁR Zsolt, *Adatok a hortobágyi ehető vadnövények és más érdekesebb növényfelhasználások ismeretéhez*, Dunántúli Dolgozatok, Természetudományi Sorozat 2013/13., 77–82.
- MOLNÁR Zsolt, *A mai tiszántúli szolonyec szíkesek növényzete a folyószabályozások előtt: egy új elmélet rövid története = A táj kutatás szolgálatában. 40 éves a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor*, szerk. TÓTH Albert., Geopont '95 Bt., Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 2014a 166–191.
- MOLNÁR Zsolt, *Pásztoroktól tanul a botanikus = A táj kutatás szolgálatában. 40 éves a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor*, szerk.

- TÓTH Albert., *Geopont '95 Bt., Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 2014b, 192–200.*
- MOLNÁR Zsolt, *Perception and Management of Spatio-Temporal Pasture Heterogeneity by Hungarian Herders*, *Rangeland Ecology & Management* 2014c/ 67., 107–118.
- MOLNÁR Zsolt, *Ethnoecology – The Best Medicine Against Allergy?* *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2015/11., 34.
- MOLNÁR Zsolt – BARTHA Sándor – BABAI Dániel, *A népi növényzetismeret és az etnogobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe napjaink vegetáció- és táj kutatásában*, *Botanikai Közlemények* 2009/96., 95–116.
- MOLNÁR Zsolt – KOVÁCS Gábor, *Egy pásztoroktól tanult élőhelytípus: a marikkal rakott föld a Hortobágyon, táji környezete, geomorfológiája, növényzete és madárvilága = A táj kutatás szolgálatában. 40 éves a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor*, szerk. TÓTH Albert, *Geopont '95 Bt., Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 2014, 201–223.*
- MOLNÁR Zsolt – MÁTÉ András, *Pannon szikes sztyeppek és mocsarak (1530) = Natura 2000 fajok és élőhelyek Magyarországon*, szerk. HARASZTHY László, *Pro Vértes Természetvédelmi Közalapítvány, Csákvár, 2014, 761–766.*
- MORACZEWSKI, I R., *Fuzzy logic for phytosociology I.*, *Syntaxa as vague concepts*, *Vegetatio* 1993/ 106., 1–11.
- SINKA István, *Fekete bojtár vallomásai*, Püski-Csokonai, Budapest, 1989.
- SÜMEGI Pál – SZILÁGYI Gábor – GULYÁS Sándor – JAKAB Gusztáv – MOLNÁR Attila, *The Late Quaternary Paleoecology and Environmental History of Hortobágy. A Unique Mosaic Alkaline Steppe, Steppe Ecosystems*, 2013/8., 165–193.
- SÜMEGI Pál – MOLNÁR Attila, – SZILÁGYI Gábor, *Szikesedés a Hortobágyon*, *Természet Világa* 2000/131., 213–216.
- TAAR Ferenc, *A másik Hortobágy*, Kossuth, Budapest, 1884.
- TIKOS Béla, *Növénynevek a Hortobágyról*, *Magyar Nyelvőr* 1950/74., 368–371, 1951/75., 268–272, 341–347, 425–431.

HARANGOZÓ IMRE

A PÁSZTOROK OLYAN TITKOS EMBEREK VÓTAK...

Pásztoraink hagyományáról Deák Antal visszaemlékezéseinek tükrében.

„Csonka- Bihar megye délkeleti szögletében, már közel a trianoni határhoz - ugyan, hol nem vagyunk közel a határhoz? – aszott, szikes legelők, zsíros fekete szántóföldek, nyílegyenes fasorok, gondozott majorságok között zakatol velünk a motoros. (...) Egy kicsiny állomáson - Nagygyanté a neve - magunk is kiszállunk. Kiterjesztjük a térképet, hogy megbeszéljük: melyik dűlőút vezet az Orosipusztára, ahol az a bizonyos Deák Sándor uradalmi kondás, a nehézosztorok fonásának és az ostornyelek cifrázásának nagymestere lakik.” (Madarassy 1935).

Bizony sok változást hozott az a nyolc évtized, mióta ezeket a sorokat leírta Madarassy László, vesző-félben lévő értékeink tudós kutatója. Sok minden megváltozott, de ezt a hangulatot átélheti ma is az utas, ha az országnak erre az elfeledett vidékére téved. Pedig sok kincset őriznek ma is a békési és bihari tanyák, a napszitta szikesek, a gyér erdők és a szántók, de leginkább az itt élő nép emlékezete. Hégyes Mihály gerlai kanász már az 1930-as évek végén így vallott az őt faggató jeles kutatónak, Linder Lászlónak: „El vagyok én nagyon a város nélkül. Nem kell nekem színház, mozi, se mulatság. El vagyok én nélküle. Nekem csak az kell, hogy legyen meg a családomnak a kenyere. Tessék elhinni, sokszor vágyat érzek magamban úgy élni, mint valamikor a régi pásztorok. De úgy valahogy van most, hogy ránk, pásztorokra is nagyon rossz